

HET UITWAAIEREN VAN DE BEWEGING 1908-1914

Revolutionaire frontvorming. Les politiciens de l'Anarchie

Terug uit Amsterdam zetten Georges Thonar en Henri Fuss de discussie over de vakbeweging voort. Het kwam tot een schier eindeloze polemiek in de kolommen van *L'Insurgé*. Thonar bleef (voorlopig) het 'orthodoxe' standpunt innemen, daarin mogelijk gesterkt door een zekere animositeit die binnen de Belgische afvaardiging te Amsterdam was gebleken. Hij motiveerde de aanwezigheid van de anarchisten in de vakbeweging louter tactisch. Ze waren daar niet als arbeiders om hun arbeidersbelangen te verdedigen, maar om de propaganda voor het "integraal" anarchisme te voeren. De anarchistische actie was voor hen heel wat meer dan (economische) klassenstrijd. Niet de strijd tussen de klassen, maar wel de verdwijning van die klassen was van belang. Er was niet enkel een economische, maar ook (vooral) een intellectuele en morele revolutie vereist; was de gedachte overigens niet meer van tel dan de actie? Voor Thonar vormde de vakvereniging geenszins de spil van de revolutionaire actie; ze was slechts een tijdelijke strijdvorm die niet eens altijd efficiënt bleek te zijn. Dergelijke benadering deed meer en meer opgeld, naarmate de anarchisten dreigden opgeslorpt te worden door het syndicalisme veeleer dan ze er hun stempel konden op drukken.

Fuss zag de zaken in een ander licht. Naar zijn mening was de revolutionaire strijd essentieel een strijd van klasse tegen klasse, met als inzet de hoekstenen van het kapitalisme, met name Gezag en Bezit. Dit tweespan verzeerde de heerschappij van de burgerij en was de oorzaak van de verknechting van het proletariaat. Aangezien het anarchisme de bevrijding van de verdrukten beoogde en de verdrukten ontegenzeggelijk de arbeiders waren, was het anarchisme wezenlijk een arbeidersbeweging, stelde de revolutionaire syndicalist. De vakbond was de geprivilegieerde plaats voor de revolutionaire klassenstrijd, "moyen et fin de la libération", spil van de revolutionaire arbeidersbeweging, waarmee het anarchisme zich moest identificeren. Kortom, voor deze revolutionaire syndicalisten van anarchistische afkomst viel de anarchie samen met de syndicale actie. Baarlijke "neo-marxistische" onzin, vonden de orthodoxen.¹

---

¹ *Ins.* 10-11-1907 t.e.m. 8-3-1908.

L'Avant-garde, 1908.

97 P. Lösche (1974), 63; P. Schöttler (1986), 423, 473.

98 J. Julliard (1988), 133-145; J. Puissant (1985), 25.

Fuss maakte in *L'Action directe* een einde aan de polemiek die tot in het voorjaar van 1908 aansleepte. Het ging volgens hem om een steriele discussie over theoretische kwesties die de revolutionaire beweging geen baat bracht, maar die integendeel een van de meest trieste tekens was van haar onmacht.² Uit de enquête die Thonar onder de lezers van *L'Insurgé* hield, bleek nochtans dat 68 op de 117 inzenders vonden dat de krant de polemiek over de vakbeweging mocht voortzetten. 28 inzenders waren een tegenovergestelde mening toegedaan.³ De stichting van het Belgisch Vakverbond in 1907 had de malaise waarnaar Fuss verwees, blijkbaar niet kunnen verhelpen. *L'Action directe* kon niet meer steunen op een eigen vakbond en zat financieel in verlegenheid. De revolutionaire syndicalisten bleven na het definitief afhaken van de Vervie-renars verweesd achter in het gezelschap van de Antwerpse diamantbewer-kers.

Het Vakverbond was nauwelijks van de grond of in *L'Insurgé*, het blad van Thonar, werd al geopperd dat het lot van het revolutionaire syndicalisme niet langer verbonden was met de één of andere vakbondskoepel, het Vakverbond of de Syndicale Commissie. In beide organisaties waren er lieden die de directe actie toejuichten.⁴ In juni 1908 lanceerde *L'Action directe* dan weer een oproep tot revolutionaire frontvorming over de vakbondsgrenzen heen. Het blad opende zijn kolommen voor alle revolutionaire krachten in de arbeidersbeweging. Het wou de vrije tribune zijn van een "revolutionaire concentratie", niet enkel van anarchisten, maar van eenieder die de onvolkomenheid van de reformistische en parlementaire methoden had ondervonden en de directe vakbondsactie voorstond. Zowel in de BWP-bonden als in het Vakverbond bevonden zich talrijke mannen die bereid waren te breken met het parlementarisme en "les politiciens endormeurs". Het lag in de bedoeling de samenhang tussen de revolutionaire elementen verspreid over de hele Belgische arbeidersbeweging te bevorderen en zo een werkelijke revolutionaire stroming in het leven te roepen.⁵

Intussen bleek ook *L'Insurgé* in de nesten te zitten. Een en ander noopte Thonar die een half jaar eerder nog waarschuwde voor opslorping door het revolutionaire syndicalisme, in september 1908 tot een fusie - weliswaar na enige aarzeling - van zijn blad met *L'Action directe*. Daaruit sproot een nieuw blad voort: *L'Avant-garde*, dat zich niet eens revolutionair-syndicalistisch, maar gewoon zeer algemeen "organe de concentration révolutionnaire" noemde.⁶ Het redactioneel standpunt waarmee Fuss de reeks opende, lag in de lijn van de vroegere oproepen in *L'Action directe*. De parlementaire socialisti-

2 AD, 15-3-1908.

3 Ins, 15-4-1908.

4 Ins, 29-4-1908.

5 AD 7-6-1908.

6 AD/Ins, 13-9-1908, en niet *L'Avant-garde*, 26-9-1908, zoals vermeld in M. Steinberg (1971), 12.

tische partijen bleven in de reformistische modder steken; in plaats van de diepgaande tegenstellingen tussen de klassen te benadrukken en de haat tegenover het kapitalisme aan te wakkeren, streefden ze er integendeel naar de arbeiders met zogezegd goede hervormingen aan te passen aan dat verwerpe-lijk regime. Naar het voorbeeld van andere landen moesten in België dring-end een voorhoedebeweging van anarchisten, syndicalisten en revolutionaire socialisten tot stand komen die een geest van opstandigheid zou verbreiden bij de arbeiders.⁷ Het redactiecomité van *L'Avant-garde* werd gevormd door het trio Fuss, Thonar en de mijnwerker Camille Mattart van Flémalle.

De oproep tot revolutionaire concentratie kreeg onverwacht de steun van de 'integrist' Thonar, maar de belangstelling van socialistische zijde bleef bescheiden. *L'Avant-Garde* verdween in elk geval al na zeven nummers, nog in december van datzelfde jaar. Ondanks het streven naar frontvorming verschilde *L'Avant-garde* niet zo veel van *L'Action directe*. De voedingsbodern van het blad was nagenoeg dezelfde gebleven. De obstakels voor een frontvorming met ontevreden BWP-ers waren dan ook talrijk als we Thonar mogen geloven. Er was primo het verbod om anarchistische bladen te verkopen in de volkshuizen; secundo het verbod er conferenties te houden waarvan de inhoud maar enigszins naar het libertaire gedachtengoed zweemde; tertio de systematische weigering om revolutionairen op meetings aan het woord te laten en tenslotte de royerling van Eggerix⁸ als anarchist uit de Brusselse metaalarbeidersbond.⁹ Nog geen zeven dagen na het artikel kon Thonar daar zijn eigen wedervaren in het volkshuis van Anderlecht aan toevoegen: ondanks de uitnodiging van de plaatselijk Sociale Studiekring werd hem de toegang tot het vergaderlokaal geweigerd.¹⁰

L'Avant-garde zorgde er in de lijn van *L'Action directe* voor zich niet te mengen in de controverse tussen de GCL (Thonar) en de Fédération Anarchiste (in de eerste plaats de Brusselse Groupe Révolutionnaire). De Brusselaars verkochten trouwens bij gelegenheid *L'Avant-garde* en hun eigen blad, *Le Révolté*, dat *Le Communiste*¹¹ had opgevolgd, was zelfs zo voorkomend aankondigingen van de GCL op te nemen. In het voorjaar van 1909 opende *Le Révolté* nog zijn kolommen voor Thonar in een polemiek over het terrorisme naar aanleiding van de zaak Hartenstein. Maar deze kwestie zou, zo zal verder blijken, mede de tegenstellingen op de spits drijven.

In de loop van augustus 1909 wisten diverse kranten te melden dat op 15 augustus te Brussel een anarchistisch congres had plaatsgevonden, waarop een dissidente strekking onder leiding van Thonar met steun uit Brussel,

7 *L'Avant-garde*, 1-11-1908.

8 Er is ons enkel een Joseph Eggerickx (*1875 Brussel), schilder, bekend die afdelingsverantwoordelijke was van de GCL voor Anderlecht. SAB, Pol, BE, 16935 : J. Eggerickx.

9 *L'Avant-garde*, 29-11-1908.

10 *L'Avant-garde*, 7-12-1908.

11 Zie hoofdstuk VII, *Teloorgang van de GCL*.

Luik, Charleroi, en de Centre zou hebben gebroken met de Fédération Anarchiste.¹² *Le Révolté* dat het congres niet had verslagen, kon aan deze krantenartikels niet stilzwijgend voorbijgaan. Meer dan een eenvoudige familiebijeenkomst op touw gezet door de "vieille garde anarchiste-traditionaliste" was het niet geweest. Officieel luidde het dat men een anarchistische federale van "solide armature" wilde oprichten. Hoe kon men, in de veronderstelling dat dit de ware bedoeling was van het congres, nog geloven dat men dergelijk veroordeeld systeem kon doen herleven? Na de volkomen negatieve ervaring van vier jaar GCL, "type de groupement anarchiste-autoritaire", was dit op zijn minst genomen bevreemdend.

Statuten, reglementen noch sancties konden dode organisaties nieuw leven inblazen. De waarde van een groep hing natuurlijk af van het gehalte van haar elementen. "Agglomérez des zéros, vous n'obtiendrez jamais une unité." Meteen was de toon gezet. De beweging was onderhevig aan evolutie. Bepaalde krachten geraakten uitgeput; nieuwe denkbeelden uitten zich en zorgden voor hergroepering. Zo was het ontstaan, op een ogenblik dat al één of twee bladen bestonden, van een derde krant als tolk van een nieuwe strekking te verklaren. De nieuwe kern werd gevoed door verse krachten. De vermoeide en versleten elementen schakelden zichzelf uit en verdwenen van het toneel. Dat was het vruchtbare leven; in de anarchistische beweging ging het er niet anders aan toe.

De mislukte poging om de GCL opnieuw te lanceren bewees dat de kameraden geleerd hadden uit het verleden en dat ze zich van schadelijke invloeden hadden ontdaan. De oude GCL omvatte "des éléments pathogènes, causes constantes et autant qu'insoupçonnées, de malaises et de troubles". Deze perverse elementen wilden zichzelf niet uitschakelen. Hun recent maneuver liet voldoende hun intenties blijken. Men had nochtans kunnen denken dat de individuen in kwestie, gebrandmerkt door hun omgeving, met de stille trom zouden zijn vertrokken. Maar Georges Thonar en Emile Chapelier, want zij werden bedoeld, de laatste was merkwaardig genoeg in 1907 ook tegen de voortzetting van de GCL gekant, koesterden duidelijk andere plannen. En ze mochten dan in de minderheid zijn, ongevaarlijk waren ze blijkbaar niet. Er was kans op besmetting; het was dan ook nodig de besmettingshaard aan te duiden. Het ging hier om meer dan het anarchistische circus in België te verrijken met een "couple de grotesques". In het bijzonder bleek *Le Révolté* beducht voor de wijze waarop kameraad "La Zwanze, plus favorablement connu sous le nom de Thonar" de pers wist te bespelen, zoals onder meer was gebleken naar aanleiding van het recente congres.

Het was hoog tijd dat het publiek te weten kwam dat er in België twee soorten anarchisme waren. "L'un est tout de superficie, de façade, il promet beaucoup et engendre le bluff et il affiche une grande austérité de sentiments,

12 *Rév.* 1-9-1909; M. Steinberg (1971), 12.

une morale hautaine, quoi qu'il soit foncièrement et spécifiquement fourbe, mensonger ... bourgeois. L'autre est de vaillance froide, d'audace raisonnée et tranquille, de sérénité consciente, d'activité persévérante. Il ne promet rien qu'il ne puisse tenir et il se rit des contorsions épileptiques des gnomes et des clowns." De eerste soort anarchisme was, nadat zij had getriomfeerd op de congressen, in de groepen en de federaties, "venu ignominieusement s'échouer dans les latrines du malthusianisme, de l'intégralisme, du syndicalisme". De tweede soort daarentegen, verlost als ze was van alle ballast en inertie, bevestigde elke dag weer haar toenemende vitaliteit.

"Notre anarchisme poursuit son chemin. Il va dédaignant les suiveurs, oublieux des pontifes autant que des lâcheurs, confiant en ses seules forces au milieu des réalités abjectes et n'escomptant aucun événement miraculeux pour l'avènement de l'Idéal. Tout passe et tout lasse. Le bohème vaniteux et ignare qui, pendant deux ans, plastronna sur les tréteaux de Stockel et de Boisfort, ne pourrait plus à l'heure présente, rééditer son ignoble farce." Bedoeld was Chapelier. "Et le digne rabatteur de ce chef d'orchestre se consume en de vains efforts pour rétablir le concert." Dat was Thonar. "La route est libre .. Passons."¹³

De zelfgenoegzaamheid en hatelijkheid van *Le Révolté* terzijde gelaten, was één ding duidelijk. Het communistische experiment L'Expérience van Chapelier en de Groupement Communiste Libertaire van Thonar hadden op de Belgische beweging een averechts effect gehad. Zeker te Brussel moet het eerste project aanleiding hebben gegeven tot onverkwikkelijke toestanden. De felle persoonlijke reactie van de uitgevers van *Le Révolté* op Chapelier ente zich op de kritiek die ten tijde van de GCL ook buiten Brussel, onder meer vanuit Charleroi en Luik, op de kolonie was geformuleerd. En het feit dat de Brusselse Groupe Révolutionnaire met haar *Le Révolté* het gros van het toenmalig anarchisme een tijdlang in een losse federatie mee kon krijgen, betekende dat ook haar aversie ten aanzien van het georganiseerd van Thonar algemeen werd gedeeld.

Het zal niemand verbazen dat Chapelier en Thonar hier in één adem werden vernoemd. Chapelier had zich weliswaar ook een voorstander van de ontbinding van de GCL getoond, maar had voordien toch aardig meegewerkt aan de organisatorische initiatieven van Thonar. Nu leken zij beiden op één of andere manier een opening voor te staan naar de radikalen binnen de door de anarchisten zo verafschuwde BWP, wat alvast bij Thonar opnieuw gepaard ging met het nodige georganiseerd. Ze behoorden bovendien tot een zelfde anarchistische generatie die in de eerste helft van de jaren negentig haar intrede had gedaan, en de controverse had zeker te Brussel veel weg - irrationele aspecten inclusief - van een soort generatieconflict. Het gros van de beweging deelde misschien niet de persoonlijke afkeer die de Brusselaars in de

13 *Rév.* 1-9-1909.

eerste plaats Chapelier toedroegen, maar zowel hij als Thonar hadden binnen de Belgische beweging anno 1909 grotendeels hun moreel gezag verspeeld.

Thonar liet niet af. In november van hetzelfde jaar rolde het zogenaamde *Bulletin van de Fédération Révolutionnaire* van de persen. De Fédération Révolutionnaire heette opgericht te zijn op 15 augustus 1909, de dag zelf van het anarchistisch congres dus. Secretaris van de federatie was ene J. Bonnart uit het Brabantse Court-St-Etienne, dat al jaren op een anarchistische kern en in het bijzonder op zowat de meest trouwe afdeling van de GCL kon bogen. Voor alles wat het blad aanging werd verwezen naar "afgevaardigd lid" Félix Springael¹⁴, een voormalig ingezetene van de kolonie van Chapelier. Een en ander mag geen misverstand doen rijzen over de rol die Thonar in de onderneming speelde. Met name drukte het *Bulletin* een paginagroot manifest af van de Brusselse afdeling van de federatie, waarvan Springael penningmeester en Thonar - alweer hij - secretaris bleken te zijn.

Blijkens haar beginselverklaring beoogde de Fédération Révolutionnaire het integraal socialisme, een samenleving waarin ieder naar vermogen produceerde en naar behoefte consumeerde, het communisme met andere woorden. Dit impliceerde de klassenstrijd, die onvermijdelijk gewelddadig zou zijn. De arbeiders dienden, naar de bekende stelling van Marx, zelf hun ontvoogding te bewerkstelligen; dit zou noodzakelijk door directe actie gebeuren. Op 'kortere' termijn wilde de Fédération Révolutionnaire een geest van revolte en kritiek verspreiden en het groeperen van de arbeiders in economische organisaties die de klassenstrijd in het vaandel voerden, bevorderen. De federatie wilde ook actief deelnemen aan alle klasseconflicten.

Het initiatief lag duidelijk in het verlengde van de oproepen in *L'Action directe* en *L'Avant-garde*, alleen bleek Fuss te hebben afgehaakt. "Notre Fédération n'est ni parti-ouvrière, ni anarchiste, ni syndicaliste." Haar leden waren wel afkomstig uit deze drie groepen. Zij hadden hun waardering voor het beginsel van de klassenstrijd gemeenschappelijk. Zij meenden dat ze in de schoot van de Fédération Révolutionnaire als eerlijke socialist met wat goede wil en verdraagzaamheid tot een consensus konden én moesten komen over de sociale strijd op korte termijn, ook al bleven "nuances" hen scheiden wat de toekomst betrof. Buiten de federatie konden ze vrij hun actieterrein kiezen. Hun revolutionaire activiteit zou als het ware parallel lopen met de actie van hun moederorganisatie.

Voor de BWP-ers onder hen was het moeilijk als individuen een greep te krijgen op een partij die zich veeleer liet leiden door de gebeurtenissen dan door de rede van meer bewuste individuen. De BWP was te massaal om zich te kunnen verenigen rond een principiële kwestie - het algemeen stemrecht kon als dusdanig niet worden beschouwd. Het was voor de revolutionaire BWP-ers makkelijker handelen van buiten- dan van binnenuit. Maar ook de

vakbonden waren door hun al even massaal en eigenlijk reformistisch karakter een slechte voedingsbodem voor het "integraal socialisme". Bij de anarchisten tenslotte speelde niet het probleem van de onbewuste massa's, maar blijkbaar wel dat van "quelques individualités plus au moins remuantes". En dan volgde een pleidooi voor de eigen anarchistische strekking. Het besef van de onwetendheid van de arbeiders stond niet gelijk aan misprijzen voor hen, evenmin als kritiek op het parlementarisme haat voor de leden van de BWP impliceerde. Ze waren talrijker dan men op het eerste gezicht zou aannemen, de anarchisten die de zinloze palabers, de beslissingen in het luchtledige en de hatelijke persoonlijkheden moe waren, anarchisten die hoewel ze jaloers waakten over de integriteit van hun ideaal, toch samen wilden opstappen met het volk.¹⁵

Volgens het reeds vermelde manifest van de Brusselse afdeling had de verkiezingsstrijd geleid tot coalitievorming met burgerlijke partijen en ging daardoor het ware socialisme verloren. Toch zou de afstomping van de arbeidersklasse maar van tijdelijke aard zijn. De Fédération Révolutionnaire wilde een zweeffunctie vervullen, haar leden zouden er een revolutionair bad krijgen. Het ogenblik leek niet slecht gekozen voor een dergelijk initiatief, althans wat de BWP aanging. Binnen de partij roerde zich hoe langer hoe meer een minderheid die coalitievorming met de liberalen ter discussie stelde en de partij ook politiek een meer uitgesproken klassestandpunt wou zien innemen.

Met enige vertraging maar met een verrassende diepgang kreeg in 1909 binnen de BWP het internationaal debat over regeringsdeelneming een verlengstuk. Binnen de Tweede Internationale was de discussie over het 'ministerialisme' ten volle op gang gekomen na de toetreding in 1899 van de socialist Millerand tot het burgerlijk kabinet Waldeck-Rousseau. Millerand handelde daarbij op eigen houtje en wist onder meer al vlug de vakbeweging tegen zich in het harnas te jagen. Het internationaal socialistisch congres dat in 1904 te Amsterdam plaatsgreep, sloot uiteindelijk deelname aan een burgerlijke regering uit tenzij in uitzonderlijke omstandigheden. De vraag bleef wat onder uitzonderlijk diende verstaan te worden.

Bij de BWP was na de mislukte algemene staking van 1902 voorzichtigheid troef. De verkiezingen van hetzelfde jaar werden een succes voor de katholieken. De ruime meerderheid die ze toen behaalden, zou de volgende jaren maar traag afbrokkelen. Tegelijk zagen de socialisten zich in het Parlement nu duidelijk voorbijgestoken door de liberalen. Het tenietdoen van de katholieke suprematie sloot onafwendbaar een of andere vorm van verstandhouding in tussen socialisten en liberalen. De "messianistische" beweging voor de fundamentele eis van politieke gelijkheid door het algemeen stemrecht maakte steeds meer plaats voor een streven naar samenwerking met de liberalen op basis van een beperkt hervormingspakket.

14 Félix Springael (°1878 Huizingen), krantenhandelaar. SAB, Pol, BE, 76006 : F. Springael

15 *Le Bulletin de la Fédération Révolutionnaire*, 11-1909.

Nadat in 1908 de katholieke meerderheid tot acht zetels was geslonken, kon het debat over regeringsdeelname volop losbarsten.

Louis de Brouckère, hoofdredacteur van *Le Peuple*, trad naar voren als de woordvoerder van de tegenstanders van een toetreding van socialistische ministers tot een burgerlijk kabinet. De Brouckère hanteerde hierbij ook het argument van het revolutionaire syndicalisme. De betrokkenheid van socialistten bij een repressief optreden tegen de arbeiders - lees à la Millerand - zou de opkomst van een revolutionair-syndicalistische beweging die vijandig stond tegenover de BWP, in de hand werken. Nochtans, en dat klonk bepaald revolutionair, slechts een eensgezind en strijdlustig proletariaat kon reële hervormingen van de burgerij loskrijgen; tenslotte zou een parlementaire overwinning altijd moeten steunen op de kracht van het volk. "C'est de l'anarchisme", wierp Louis Bertrand tegen. De Brouckère zou op het BWP-congres van 1910 een belangrijke minderheid - ongeveer een vierde van de deelnemers - achter zijn motie tegen regeringsdeelname krijgen. Vooral in de Brusselse, maar ook de Antwerpse en in mindere mate de Luikse federatie, kon dit standpunt op steun rekenen.¹⁶

De Brouckère zou gedurende enkele jaren een openlijke marxistische stroming animeren, de eerste van die omvang in België. Het marxisme was er voordien beperkt gebleven tot studentenkringen. Hij gaf mede *La Lutte des classes* uit dat als een "tendensorgaan" binnen de BWP mocht worden beschouwd; oplage en verspreiding waren die van een succesvol volwassen anarchistisch blad. Reformisme en parlementarisme werden er, weliswaar niet zozeer door de Brouckère, zwaar op de korrel genomen.¹⁷ Had Thonar van marxisten als de Brouckère geen toenadering te verwachten, dan had men toch kunnen denken dat de radicale stroming binnen de BWP waarvan de Brouckère een tijd lang woordvoerder was, aanknopingspunten kon bieden voor een of andere vorm van revolutionaire frontvorming.

De gedaantewisseling van Thonar bleek evenwel niet vanzelfsprekend. Op 31 januari 1910 vond een meeting plaats van de Brusselse BWP over de uniformering van de kieswetten. De organisatoren hadden Thonar vriendelijk toegestaan uitgebreid in de contramine te gaan met Camille Huysmans, die de confrontatie met opposanten bepaald niet uit de weg ging. Maar Huysmans rukte hem zijn 'revolutionaire' vermomming af en ontmaskerde hem koudweg als anarchist.¹⁸ Dat in de schoot van de Brusselse afdeling een comité was opgericht waarin behalve Springael, Thonar en A. Mathay¹⁹ de binnen de anar-

16 M. Steinberg (1965), 245-267; M. Steinberg (1985), 17-25; M. Liebman (1979), 144-145, 150-159; A. Mommen (1980), 180-205.

17 M. Steinberg (1971), 25-27; M. Liebman (1979), 248-251; A. Mommen (1973), *Een eerste marxistische stroming*, 32-48; A. Mommen (1980), 210-214.

18 *Le Combat social*, 2-1910.

19 Wellicht ging het om Antoine Mathay (°1876 St-Jans-Molenbeek), fabrieksarbeider, die in *L'Emancipateur* van 17 oktober 1906 het nieuwe adres in Bosvoorde wist te melden waarnaar de kolonie L'Expérience van Stokkel was overgebracht. SAB, Pol, BE, 16932: A. Mathay.

chistische beweging onbekende A. Léoto en L. Philips zitting hadden, mag niet misleiden. Brussel was overigens de enige afdeling die een teken van leven bleek te geven. De balans van de operatie revolutionaire frontvorming vertoonde alvast aan de socialistische zijde een negatief saldo. *Le Combat social. Organe de la Fédération Révolutionnaire* zoals het Bulletin al na één nummer was gaan heten, staakte na twee nummers zijn verschijning.²⁰

De hele onderneming bleek een doodgeboren kind te zijn, aan socialistische én aan anarchistische zijde. In heel wat opzichten deed de Fédération Révolutionnaire denken aan de GCL, eerste en tweede uitgave: Thonar zelf uiteraard, maar ook de promotiecampagne, de statuten en zelfs de beginselen. Inhoudelijk had Thonar zijn werkveld, weliswaar mede onder invloed van Fuss van het anarchisme naar het revolutionair socialisme verruimd, maar eenmaal deze verruiming voltrokken, stelde hij zich opnieuw tot doel de integriteit ervan te bewaken in een soort georganiseerde voorhoede. De Fédération Révolutionnaire evenwel voorstellen als de groepering van de "geredden" of de oudgedienden van de GCL²¹ lijkt overdreven: behalve bij Thonar, Springael en eventueel Chapelier leek deze federatie nauwelijks succes te kennen onder de oude GCL-militanten.

Te Brussel was de verhouding tussen de Groupe Révolutionnaire en het tweespan Chapelier-Thonar na het congres van augustus 1909 voort verslechterd. Naar aanleiding van de campagne voor de Spaanse libertaire pedagoog Francisco Ferrer waarover verder meer, waren de fundamentele verschillen in zienswijze nog duidelijker aan het licht getreden. Schamper, giftig zelfs werd in *Le Révolté* op het nieuwe initiatief van "opportunist" Thonar en zijn omgeving gereageerd. Van beide zijden werd de totale scheiding tussen Fédération Anarchiste en Fédération Révolutionnaire beklemtoond. Chapelier gebruikte hierbij zelfs de socialistische krant *Le Peuple* als forum. Opnieuw kwam de strijd binnen het anarchistische kamp in het volle daglicht te staan. Beide fracties poogden elkaars aanhang te minimaliseren. Tot een echte scheiding der geesten kwam het evenwel niet. Thonar bleek onder de anarchisten al evenmin aanhang voor de Fédération Révolutionnaire te vinden, hoewel *Le Révolté* blijkbaar niet helemaal zeker was van de reactie van de kameraden in de provincie op "les politiciens de l'Anarchie".²² Maar ook daar, in het bijzonder te Luik, waar toch het zwaartepunt van de anarchistische en autonome revolutionair-syndicalistische beweging lag, vond het nieuwe initiatief geen weerklank. Tegelijk bleek echter ook de positie van *Le Révolté* als tribune van het gros van de beweging in het gedrang te komen.

20 *Le Combat social*, 12-1909, 2-1910.

21 M. Steinberg (1971), 13.

22 *Rév.*, 15-10-1909, 1-11-1909, 1-12-1909, *Le Peuple*, 26-10-1909.

Revolutionaire tendensen binnen de BWP

De ontwikkelingen binnen de BWP verklaarden mede dat Thonar het nog niet wou opgeven. In 1911 publiceerde hij samen met Springael *Le Communiste*. De uitgevers noemden zich bewust van het feit dat de arbeidersklasse enkel bekommerd was om de omverwerping van de klerikale regering en de verovering van het algemeen stemrecht. Ze wilden zich niet langer verzetten tegen dergelijke strijdpunten, maar wensten integendeel hun vlugge verwezenlijking, ja zelfs de intrede van de socialisten in een antiklerikale regering. Die koerswending liet zich vervolgens verklaren door de hoop dat op die manier het bestel zodanig zou verzieken dat het volk eindelijk, het hele politieke spelletje beu, onweerstaanbaar de burgerlijke orde zou vernietigen.²³

Samen met *L'Exploité* lag *Le Communiste* aan de basis van een Groupe Socialiste d'Action Directe die te Charleroi gesticht werd. De oproepen van Thonar c.s. bleken na Brussel alvast daar enig succes te boeken. De groep die was samengesteld uit zowel anarchisten als revolutionaire socialisten beeerde de noodzaak van hervormingen via parlementaire weg te aanvaarden, ook al verwachtte ze daarvan niet - zo ver ging de koerswijziging niet - de definitieve oplossing van het sociaal probleem. Die kon enkel haar beslag krijgen door de onteigening van de produktiemiddelen. De vakbeweging was de meest aangewezen strijdvorm voor de arbeiders en de hoeksteen van de nieuwe samenleving. De groep verdedigde dus een uitgesproken revolutionair-syndicalistisch standpunt, maar legde zich tegelijkertijd als het ware neer bij het parlementarisme, dat ze kennelijk onontkoombaar achtte.²⁴

Tactische motieven zullen daaraan niet vreemd geweest zijn, evenmin als aan haar vraag tot aansluiting - via de federatie van Charleroi - bij de BWP. Alle ideologische toegevingen ten spijt strandde deze poging om zich als een soort georganiseerde tendens binnen de Werkliedenpartij te doen opnemen op het veto van de Algemene Raad. De beslissing in kwestie lag, het verschil in omstandigheden in acht genomen, in de lijn van de uitsluiting van Hénault. Vandervelde waarschuwde voor de herhaalde pogingen om in de schoot van de partij groepen voor directe actie te creëren die, terwijl ze zich beriepen op de BWP, frontaal of indirect de parlementaire actie bestreden. De socialistische leider, die zich ook al bij de uitsluiting van Lucien Hénault in 1902 erg actief had getoond, werd tenslotte gevolgd door de Algemene Raad. De aansluiting van groepen die zelf anarchisten toelieten, werd afgewezen op grond van de resoluties van de internationale congressen. Enkel groepen die de noodzaak van de parlementaire actie erkenden, konden tot de partij toetreden.²⁵ Alle min of meer georganiseerde toenaderingspogingen met enige anar-

23 *Le Communiste*, 7-1911, geciteerd in M. Steinberg (1971), 15.

24 M. Steinberg (1971), 15.

25 AMSAB, 118, BWP, AR, 26-10-1911, Bureau, 20-12-1911.

chistische inslag tot de BWP leken hier vast te lopen. Dit nam niet weg dat Thonar in 1912 nog een poging zou ondernemen.

Einde 1911 verscheen te Brussel *La Réforme sociale* onder het stilaan welbekende motto van Marx "L'Émancipation des travailleurs sera l'oeuvre des travailleurs eux-mêmes". Het motto mocht dan van Marx afkomstig zijn, het nieuwe blad was noch socialistisch, noch anarchistisch, maar het werk van een groep revolutionaire syndicalisten; hoofdredacteur was G. Schmickrath, bestuurder Jules De Roubaix. Niets liet vermoeden dat Thonar hier opnieuw zou opduiken, behalve misschien een stukje zelfkritiek getekend Paria. Beducht om hogepriesters en een autoritaire organisatie te creëren, stelde de anonieme schrijver, had men lieden laten gedijen, die, aangemoedigd door het gebrek aan samenhang, tot een gevaar werden voor de syndicale en revolutionaire beweging.²⁶

La Réforme sociale kreeg in april een verlengstuk in *Le Combat social. Organe d'action directe*. In het redactiecomité zaten naast de typograaf G. Schmickrath ook de advocaat H. De Moor, de man van letteren (en lid van de bediendenbond) C. Troupin, de metselaar J. Vanderschrick en "publicist" Georges Thonar. Aan Thonar moest overigens alles wat de redactie aanging, worden toegestuurd. De krant had zijn kantoor vrijwel recht tegenover het Brusselse volkshuis. De redactie noemde zich revolutionair, syndicalistisch en libertair (waarmee bij nader toezien communistisch werd bedoeld). Het wilde zich naar het voorbeeld van de Franse bladen *La Guerre Sociale* van Hervé, *La Bataille syndicaliste* van de CGT en het anarchistische *Les Temps nouveaux* richten.

De krant leek het parlementarisme weinig genegen, maar wou van de omverwerping van de katholieke regering toch een politieke prioriteit maken, evenwel zonder dat hierbij aan de economische klassenstrijd afbreuk werd gedaan. Een volgende regering zou evengoed het kapitalisme dienen en dat moest steeds weer worden herhaald op elke meeting. Onder impuls van deze groep werd naar Parijs voorbeeld een Syndicat (of Union Syndicale) des Locataires opgericht. De huurdersbond had zijn lokaal op hetzelfde adres als *Le Combat social* en secretaris was Schmickrath. De onafhankelijke opstelling van de bond tegenover de BWP zorgde al op een eerste meeting voor het nodige tumult. Het was het voorspel van de ondergang van *Le Combat social*.²⁷

Met het derde en meteen ook laatste nummer bleek het redactiecomité een zware aderslating te hebben ondergaan. Uit het comité dat uit drie BWP-ers en twee libertairen (klaarblijkelijk Thonar en Vanderschrick) zou hebben bestaan, namen de socialisten onder druk van de partij ontslag. Meer bepaald had men door het vertrek van geldschieter Troupin het blad op zijn knieën willen krijgen. Ze hadden buiten de waard - Thonar - gerekend, al was het

26 *La Réforme sociale*, 25-12-1911.

27 *Le Combat social*, 9-4-1912, *L'Exploité*, 5-11-1911.

maar voor één rondje.²⁸ Het niemandsland tussen sociaal-democratie en anarchie bleek een onvruchtbare akker te zijn voor libertair Georges Thonar. Thonar bleef zich bij die gelegenheid nog wel eens anarchist noemen, maar het zag er naar uit dat die term steeds meer het 'voorrecht' van de 'onverzoenlijken' werd.

De Fédération Révolutionnaire leek al bij al veel meer de zaak van Thonar dan van Chapelier te zijn. Deze laatste had reeds een stap verder gezet in de richting van de BWP, niet zozeer op het vlak van de ideeën, dan wel op dat van het feitelijk engagement. Zeker vanaf 1909 was hij actief in de Brusselse bediendenvakbond die binnen de partij zowat het belangrijkste revolutionair steunpunt vormde. De onbetwiste voortrekker van de bediendenbond was de jonge Joseph Jacquemotte. Chapelier en Raphaël Rens²⁹ konden als zijn peetvaders worden beschouwd.

Jacquemotte, die later mede de Communistische Partij zou stichten, had geen anarchistische antecedenten. Hij was voor alles een vakbondsmilitant, een goed spreker, theoretisch niet erg geschoold. De inspiratie voor zijn revolutionaire bediendenvakbond haalde hij bij de Franse CGT. Samen met Henri Fuss verzorgde hij trouwens een Belgische rubriek in *La Vie ouvrière*, het revolutionair-syndicalistisch blad van Pierre Monatte. De bedienden waren moeilijk te organiseren, maar diverse originele vormen van directe actie, gaande van sabotage tot boycot bleken resultaat af te werpen. Spectaculair bijvoorbeeld was de actie in 1910 tegen het warenhuis Tietz, een actie die door *Le Peuple* waarin Tietz adverteerde, niet in dank werd afgenomen. De populariteit van Jacquemotte was groot en de bediendenbond werkte zich op tot één van de grootste vakbonden die aangesloten waren bij de Brusselse BWP-federatie. De bond domineerde tevens de Nationale Federatie van Socialistische Bedienden die vanaf 1910 ook het revolutionair syndicalisme in het vaandel zou voeren.³⁰

Het ging overigens om een vrij rudimentair uitgewerkt revolutionair syndicalisme, om een praktijk veeleer dan om een ideologie. Anders dan de Waalse bonden die aan de basis van de ter ziele gegane CGT lagen, verwierp de Brusselse bediendenbond de politieke actie niet. Pragmatisch zag de bond haar plaats binnen de BWP, ook al leek dit op het eerste gezicht niet te rijmen met haar doctrine. De verovering door de arbeidersklasse van de politieke gelijkheid moest de weg effenen voor de economische strijd die zich meer en meer aandiende als een strijd tegen de burgerlijke staat. Een en ander hield niet in dat de Brusselse socialistische bedienden erin toestemden de syndicale strijd, de vakbond ondergeschikt te maken aan de politieke actie, respectieve-

28 *Le Combat social*, (16-4)-1912.

29 Raphaël Rens was oud-leraar, parlementair journalist en radicaal vrijdenker in die zin dat hij evenmin als de anarchisten om electorale redenen van de godsdienst een privé-aangelegenheid wilde maken. M. Steinberg (1971), 16.

30 M. Steinberg (1971), 16-21; M. Steinberg (1985), 27-31; A. Mommen (1976), III, 194-198.

lijk de partij. De klassenstrijd was wezenlijk een economische strijd met de vakbond als wapen. Een uitgesproken klassestandpunt dat zijn weg vond naar een resolutie op het congres van de Syndicale Commissie einde 1910. Het congres verklaarde met Marx dat de arbeiders zichzelf dienden te ontvoogden en verwierp dientengevolge elk compromis met de werkgevers.

De Brusselse socialistische bediendenvakbond ontpopte zich op die wijze als woordvoerder binnen de partij van een toenemend scepticisme van de vakbeweging tegenover de parlementaire actie. Verscheidene factoren werkten deze evolutie in de hand: teleurstelling over de politieke verwezenlijkingen, het succes van een strijdbare, politiek onafhankelijke Confédération Générale du Travail in Frankrijk die in België ook buiten het 'zuivere' revolutionair-syndicalistische milieu weerklank vond, en niet het minst het - eindelijk - toenemend gewicht van de bonden binnen de partij.

Behalve over de opportuniteit van de politieke actie verschilden Jacquemotte en de zijnen met de onafhankelijke revolutionaire syndicalisten ook van mening over de centralisatie. Ze stonden wel weigerachtig tegenover het Duitse model en dat niet zozeer uit particularistische overwegingen, dan wel uit schrik voor een weinig strijdlustige, van bovenuit gedirigeerde beweging. Dit betekende echter geenszins dat ze afkerig waren van strijdbare comités die konden steunen op een sterke organisatie en hoge bijdragen. Jacquemotte kreeg overigens binnen de eigen bediendenbond met scheuring af te rekenen op een ogenblik dat een nieuw Belgisch Vakverbond, los van de BWP, in de maak was. Hij mocht dan wel de autonomie van de bonden tegenover de partij en hun vrijheid om al dan niet aan te sluiten verdedigen, aan de autonomisten verweet hij de vakbeweging te verdelen in plaats van te pogen van binnen uit de socialistische vakbonden tot zelfstandige organisaties om te vormen.³¹

De scheuring was echter niet het werk van Chapelier die in de Brusselse bediendenbond en in de partij binnen de revolutionair-syndicalistische stroming een niet onbelangrijke positie ging innemen. Zo verscheen in de zomer van 1910 van zijn hand en opgedragen aan de vrienden van de Brusselse bediendenvakbond een *Catéchisme syndicaliste en six leçons* waarvan - als we het voorwoord van de tweede druk mogen geloven - een eerste druk van 5000 exemplaren al na enkele weken was uitgeput.³² In 1911 zou Chapelier ook de redactie waarnemen van *L'Exploité. Organe socialiste d'action directe* dat als de tribune van de revolutionair-syndicalistische strekking binnen de BWP mocht worden beschouwd. Bestuurder was Georges Petit-Disoir, secretaris van de Bergense bediendenbond, medewerkers Jacquemotte, Raphaël Rens e.a.³³

31 *L'Action ouvrière*, 1-7-1913.

32 E. Chapelier (1910), *Catéchisme syndicaliste en six leçons (2me édition). Suit à Entre propriétaire et locataire*, Brussel, 1910.

33 *L'Exploité*, 5-3-1911.

Jacquemotte zou spoedig de plaats innemen van de Brouckère als woordvoerder van de radicale minderheid binnen de partij. Het op Kautsky geïnspireerde marxisme van de Brouckère bleek het te moeten hebben van een opvoedingswerk van lange adem. Zijn orthodoxe afwijzing van een algemene staking voor een beperkt oogmerk als het algemeen stemrecht deed hem feitelijk in het behoudend kamp belanden. Toen Jacquemotte op het BWP-congres van 1911 een motie voorstelde die een totale afwijzing van coalities met burgerlijke partijen inhield en die ook stelde dat het algemeen stemrecht slechts onder zware druk van het proletariaat zou worden veroverd, stemde de Brouckère voor een gematigde tekst van Vandervelde. Tot aan de oorlog zou Jacquemotte binnen de partij het boegbeeld blijven van een tendens die volgens Liebman wegens haar beroep op de directe actie "extreem-links" mag genoemd worden en die haar aanhangers in de eerste plaats in de Brusselse federatie vond.³⁴

Brusselse individualisten en illegalisten

Er zijn ongetwijfeld argumenten om *Le Révolté* (1908-1914) en de Brusselse Groupe Révolutionnaire als individualistisch-anarchistisch te omschrijven. De oppositie tegen het organisatorische streven van Thonar en anderen, maar vooral de betrokkenheid van enkele van de Brusselaars bij de latere exploten van de bende van Bonnot zouden dan in die richting wijzen.

Het past hier even in de geschiedenis van het Franse anarchisme terug te gaan. De propaganda met de bom had afgedaan na 1894. Weliswaar schreef men af en toe nog eens een panegyriek over een anarchistische martelaar, maar algemeen keerde men terug naar het oorspronkelijk concept van de "leçon des choses", dat helemaal geen springtuigen nodig had. De enkele aanslagen die na 1894 nog plaats vonden, waren duidelijk geïsoleerde feiten. Uitdrukkelijk wezen de anarchisten op de geringe doeltreffendheid van deze daden.

Wel was er tussen 1894 en 1914 een tamelijke opbloei van de illegale actie. Die opbloei kan verklaard worden uit de betrekkelijke kalmte in deze periode, uit de verveling die de gedwongen rust met zich bracht; de massa's stonden blijkbaar niet van ongeduld te trappelen om de libertaire banier te volgen. Vandaar dat de gedachte om eerst de eigen, persoonlijke ontvoogding te bewerken steeds meer opgang maakte. Gedaan met zich op te offeren voor idealen als de Revolutie, de Propaganda, de Solidariteit, begonnen kennelijk een aantal lui aan de rand van de beweging te denken. Men wilde leven, zijn persoonlijkheid ten volle ontplooien. Ieder individu had recht op geluk en

34 M. Steinberg (1965), 27-29; M. Liebman (1979), 250-253; A. Mommen (1980), 214-215.

welzijn en alle middelen om dit te bereiken waren goed. Een vaste theorie bestond niet, maar algemeen werd het recht op diefstal aanvaard; niet als natuurlijk recht, wel als tegenwicht voor de uitbuiting door de bezitters. De diefstal zou ten andere pas met de uitbuiting en de uitbuiters zelf verdwijnen. De persoonlijke rechtspleging van de "reprise individuelle", een soort herverdeling voor eigen rekening, zagen de "illegalisten" als een daad van revolutionair gehalte. Een schoolvoorbeeld van het illegalisme was wel de "bande Jacob" of bende van Abbeville (1900-1904), die vanuit haar hoofdkwartier te Parijs op georganiseerde wijze uithuizige bezitters in heel Frankrijk van het nodige beroofde.

Les Temps nouveaux verklaarde zich van meet af aan onvermurwbaar tegen. *Le Libertaire* daarentegen zette van 1896 tot 1898 zijn kolommen open voor de illegalisten. Maar het is onaanvechtbaar dat de verschijning van *L'Anarchie* in 1905 beslissend was voor de ontwikkeling van de illegale actie. Grote inspirator van dat individualistisch-anarchistisch blad was Libertad. Belangrijke medewerkers waren onder meer Emile Armand en Georges Paraf-Javal. Deze individualisten raadden ten zeerste aan niet op de revolutie te wachten; de belovers waren bedriegers volgens hen. Waar het op aan kwam, was zelf zijn eigen kleine revolutie te maken, vrije mensen te worden, in kameraadschap te leven. Het individualisme was voor hen de voortdurende, beredeneerde reactie van het individu tegen de vijandige omgeving, het verlangen de eigen persoonlijkheid volkomen te ontplooien. Deze theorieën waren reeds jaren voordien uit de doeken gedaan, maar toen zaten de individualisten nog her en der verspreid. Mede dankzij Libertad beschikten zij intussen over een eigen orgaan, eigen lokalen, eigen conferenties.

De motieven voor deze individualistische revolutie zullen ontegenzeggelijk wel vaak van nobele inspiratie geweest zijn, maar even ontegenzeggelijk moesten in een milieu dat een hautain misprijzen aan de dag legde voor de gewone man, afwijkingen op deze doctrine fataal eindigen. De banaliteit van de strijd voor het dagelijks bestaan van de familie doorsnee was aan deze bevlogen individualisten niet besteed. Het illegalisme evenwel kon bij menig individualist op behoorlijk wat sympathie rekenen. Het kwam er helemaal niet op aan of men zich nu legaal of illegaal door het leven sloeg; men moest er enkel op letten, dat men redelijk bleef, door de risico's te beperken. Op sommige jongelui die ten behoeve van de propaganda een marginaal bestaan leidden en bij wie het verlangen naar een menswaardig leven vaak bijzonder groot was, hadden deze individualistische theorieën een dramatisch effect.³⁵

Le Révolté en de Brusselse groep zomaar individualistisch noemen is evenwel de gevarieerde werkelijkheid, voor zover die te achterhalen valt, geweld aan doen. *Le Révolté* mocht niet worden beschouwd als de officiële tri-

35 J. Maitron (1975), I, 409-439; J. Maitron (1964), *Ravachol*, 161-209; Y. Pages (1991), 299-311.

bune van de groep; in het blad en in de groep kwamen uiteenlopende opinies aan bod. Toch doopten de Brusselaars in september 1908 niet toevallig *Le Communiste* om tot *Le Révolté. Organe de propagande anarchiste*. Het blad noch de groep refereerden expliciet aan het communisme. Voordien reeds onderscheidde *Le Communiste* zich van de andere bladen door zijn jeugdige en agressieve stijl. Er sprak ook minder betrokkenheid met de arbeidersbeweging uit; tegelijk was de toon ten aanzien van de BWP nog onverzoenlijker.

Bestuurder bleef vooralsnog de rijke burgerszoon Gassy Marin, maar alvast door vaste medewerker Rhillon werd *Le Révolté* het blad van Le Rétif genoemd. De weerspannige in kwestie bleek Victor Kibaltchitch te zijn, de zeventienjarige zoon van Russische émigrés die later internationale vermaardheid zou verwerven als de revolutionaire schrijver Victor Serge. Uit zijn artikels bleek al vlug een wel erg kritische houding tegenover "het volk". "Peuple de lâches! ... A voir la veulerie et l'avachissement des travailleurs on se sent navré, plus encore que par l'arrogance calculée des patrons! ... On n'a que les maîtres que l'on supporte." Of nog: "Nous haïssons votre mercantilisme méticuleux, votre morale hypocrite; profondément nous méprisons votre existence végétative et bestiale, votre pitoyable inintelligence ... Notre amour des hommes, notre volonté de les affranchir et nous libérant nous-mêmes nous donne la force d'être impitoyables!"³⁶ De geregeld opkomende bitterheid ten aanzien van de massa, door wie de activisten zich bedrogen voelden, werd hier dominant.

Dit weerhield Serge niet om de degens te kruisen met Rhillon over "la reprise individuelle". De polemieek werd vooral van de kant van Rhillon erg strijdlustig gevoerd. De revolutionairen moesten volgens hem, aan het einde van een pleidooi voor de individuele rechtspleging, bij het afgestompte volk gevoelens van haat en wraak opwekken. "La haine est le seul sentiment vraiment grand et le désir destructeur est aussi un désir créateur."³⁷

De jonge Serge stemde in met "le droit de reprise" en vond de individuele revolte bewonderenswaardig en nuttig. Hij kon het echter niet eens zijn met de stelling dat het doel de middelen heiligde. De middelen dienden in overeenstemming te zijn met het doel. "Ce n'est pas par la haine ni la vengeance que nous instaurerons un monde d'amour et d'harmonie!" Het was in die zin dat Serge "l'immédiate mise en pratique de nos principes" begreep. Wilde men broederlijkheid, dan moest men ondanks alles steeds broederlijk blijven. Dergelijke vorm van leven zou één voortdurende revolte inhouden die hoewel minder afschrikwekkend dan de daden van Henry en anderen, meer effect zou sorteren. Hij toonde alle begrip voor de daden van Emile Henry en anderen die geen uitkomst meer zagen, "d'inéluctables tristesses de la lutte". Meer dan

36 *Rév.*, 28-11-1908.

37 *Rév.*, 7-11-1908.

een betreurenswaardige noodzaak mocht men er nochtans niet in zien. Na zoveel jaar leek ook in België de discussie over terrorisme weer geopend.³⁸

Het standpunt van Serge deed enigszins Tolstojaans aan, maar *Le Révolté* deed vooral inspiratie op bij de Parijse individualisten. Naar aanleiding van de dood van de Franse individualist Libertad stak het blad zijn sympathie niet onder stoelen of banken. In diens blad *L'Anarchie* was een nieuwe opvatting over het anarchisme tot uiting gekomen, "les idées les plus neuves, les plus osées, les plus susceptibles de maintenir dans toute sa netteté la pleine vision de l'Idéal". Zijn niet aflatende kritiek op de belovers, "les faux bons-hommes, les prometteurs de paradis, les pontifes ..." maakte hem niet populair. Wat kon het hem deren, "il avait conscience d'accomplir sa tâche selon sa raison. ... Ce fut un lutteur et un révolté. Il a laissé la trace de son passage dans un monde ou trop de charlatans ... trop de pleutres ... barbotent et se complaisent dans le marais putride des opinions moyennes, des ambitions puérides."³⁹

Een viriele, vitalistische opstandigheid beheerste *Le Révolté*. Tegenover de slaapverwekkende actie van de politici riep het blad op tot de ononderbroken revolte, persoonlijk én collectief, gedragen door "les passions nobles et des généreux dévouements". "Démolissons d'abord ... nivellons le terrain." "Nous avons tous un amour immense pour la Vie et l'horreur de la Mort, mais c'est justement pour cela que nous avons de la haine contre ceux qui sont la cause de tant de morts."⁴⁰ En in een manifest van de Fédération Anarchiste aan de lotelingen klonk het zo: "Attachez-vous à réaliser par vous-mêmes, sur vous-mêmes - vous qui êtes jeunes et virils - des hommes meilleurs, dignes d'une société meilleure ... individualistes saines."⁴¹

Een deel van de bestaande anarchistische beweging, in het bijzonder in België, werd door dezelfde bril bekeken. "Ah! les Don Quichotte anarchistes de l'époque qualifiée romantique - ces Titans ... - ont bien vécu ... A leur place une génération de Pygmées, de Sanchos, raisonneurs et coupeurs de cheveux en quatre ... Tous, éphèbes ou invertébrés amorphes dont la force des convictions se mesure à la longueur des cheveux, snobs et dilettanti, papes et pontifes, distributeurs de brevets d'anarchisme; militants de congrès, initiateurs de milieux libres; monomanes du groupement, de la fédération et de l'union mondiale, ouvriéristes et traditionalistes, farceurs et fumistes - tous ont pour communes caractéristiques l'inertie, le bluff et l'incapacité révolutionnaire." Zij hadden geen enkele voeling met de massa. België ging - dankzij een zorgvuldig opgebouwde "bluff" - door voor een land met machtige anarchistische federaties. Prakkezeren en organiseren was alles wat ze konden. Anarchisten waren geen keffertjes of eunuchen, zij moesten naar het woord van Bakoenin de duivel in het lijf hebben. De proletariërs hadden geen boodschap aan rede-

38 *Rév.*, 14-11-1908, 21-11-1908, 28-11-1908, 5-12-1908.

39 *Rév.*, 21-11-1908.

40 *Rév.*, 21-11-1908.

41 *Rév.*, 6-2-1908.

neringen; enkel krachtadig optreden kon op hun rechtsgevoel, hun libertair instinct inwerken.⁴²

Door de band spraken de anarchisten stoere taal, maar dit overtrof alles. Tegelijk bleek wel een blijvende belangstelling, ondanks alle kritiek, voor de onderdrukte massa en haar ontvoogding die echter wezenlijk instinctief zou zijn. Het ging om een vooralsnog vreedzame, maar wel krachtadige, individuele revolte die niet echt werd losgekoppeld van de verwachting van een collectieve bevrijding. Naar aanleiding van een bloedige overval te Londen door twee Russische revolutionairen, maar vooral van de zaak Hartenstein ontspootten de Brusselse Groupe Révolutionnaire, *Le Révolté* en ook Victor Serge zich feitelijk tot verdedigers van de illegalisten en in vergaande mate ook van illegale actievormen die nog moeilijk van het terrorisme te onderscheiden waren.

De zaak Hartenstein

Op 4 februari 1909 werd een bom ontdekt in een huis in aanbouw in St-Joost-ten-Node. Onmiddellijk deed in de pers de complottheorie weer opgeld. Vrij vlug verscheen in de kranten een manifest van de Groupe Anarchiste International. De bom heette bestemd te zijn voor Jules Renkin, die minister van Justitie was geweest en dus verantwoordelijk voor tal van uitwijzingen van buitenlandse revolutionairen. Enkele kameraden hadden het springtuig alvast maar gebruikt om een Brusselse handelaar voor 3000 frank te "onteigenen" ten voordele van de propaganda. De groep koos uitsluitend voor illegale actie, het systematisch terroriseren van de burgerij. De burgerij kon alleen maar lachen met anarchisten die binnen de wettelijkheid bleven.

Het manifest van de Groupe Anarchiste International noopte de Brusselse Groupe Révolutionnaire positie te kiezen. De groep keurde de recente acties af om bijzondere redenen. Werd hiermee gealludeerd op het feit dat het slachtoffer van de afpersing bekend stond om enige sympathie voor de zaak? Dat nam niet weg dat het gebruik van geweld in het algemeen wel gerechtvaardigd kon zijn tegenover het geweld dat de onderdrukkers gebruikten. Bovendien was het toch wel aan de buitenlandse kameraden om te bepalen op welke manier zij op de uitwijzingen reageerden. Toch deelde de Brusselse groep hun opvattingen niet. Ze beschouwde de individuele rechtspleging niet als een middel tot sociale hervorming. Het criterium om de waarde van een actie te bepalen was niet haar legaal of illegaal karakter. Geweld op zich had niets anarchistisch en hoewel het gebruik ervan soms onvermijdelijk was, mocht dit onder geen voorwendsel tot tactiek worden verheven. En ook nog

42 *Rév.*, 21-11-1908.

enkele maanden later zou *Le Révolté* benadrukken dat zij inzake tactiek op heel wat punten van mening verschilde met de Groupe Anarchiste International.⁴³

Het onderzoek van de politie leidde tot een arrestatiebevel tegen de jonge Rus Abraham Hartenstein, alias Vladimir Seliger, alias Alexander Socolof enz.⁴⁴ als vermoedelijke maker van de bom en medeplichtige aan de brand-schatting. Op 15 februari viel de politie zijn Gentse kamer binnen. Hartenstein werd gevat, zij het na eerst twee politiefunctionarissen dodelijk verwond te hebben. Op 19 juni van hetzelfde jaar werd hij door het Hof van Assisen van Oost-Vlaanderen schuldig bevonden aan doodslag en veroordeeld tot levenslange dwangarbeid.⁴⁵ Onmiddellijk na de dramatische wending die de zaak van de afpersing kreeg, nam de Groupe Révolutionnaire de verdediging van de Rus op zich. Ze identificeerden zich vergaand met zijn lot. "Un de nos vaillants camarades vient de tomber." De bestaande maatschappij berustte op een volkomen miskenning van het individu. Dat individu was in voortdurende staat van zelfverdediging. De anarchisten waren de aangevallenen, ze hadden het recht zich te verdedigen, gelijk hoe. "Les anarchistes ne se rendent pas."⁴⁶

De ontkenning van de stelregel dat het doel de middelen heiligde, de opvatting dat men in zijn leven een stukje toekomstmaatschappij diende waar te maken, bleek ook bij Serge niet absoluut. Voor de Groupe Révolutionnaire vormde het gebruik van geweld vooral een tactisch probleem. Haar standpunt impliceerde zeker geen radicale veroordeling van geweld, dat integendeel soms onvermijdelijk werd geacht. Niettegenstaande alle tactische en zelfs principiële overwegingen van Serge over broederlijkheid enz., was de toon waarop *Le Révolté* onophoudelijk de revolte tegen de vijandige omgeving predikte, weinig vreedzaam, zelfs bepaald manhaftig, tegelijk ook romantisch en ondanks rationele oprispingen, zelfs sentimenteel. De illegalen werden door de Brusselaars als kameraden bejegend. In dit milieu, met zijn ambivalente instelling tegenover revolte en geweld, bleek dan ook een illegalist als Hartenstein - aanvankelijk discreet - te gedijen; hij liet er overigens een goede indruk na. Als dan de maatschappij tot onmiddellijke, 'lijfelijke' agressie overging tegen deze kameraden, bleek dit milieu, wat de aanleiding ook weze, zich onvoorwaardelijk met hen te vereenzelvigen, instinctief-lichamelijk als stond het eigen zelfbehoud op het spel, maar ook uit romantische - bewondering voor hun moed -, sentimentele - droefheid om hun lot - en niet te vergeten esthetische overwegingen. "Ce sont d'ailleurs de beaux bandits."⁴⁷

43 *Rév.*, 16-2-1909, 29-4-1909.

44 Ook nog Sciliger, Socoloff...

45 D. Maes (1992), 266-283; *Fédération Anarchiste de Belgique. Groupe Révolutionnaire de Bruxelles. Verdict de haine! Verdict de peur! Verdict de lâcheté!* (1909), Brussel, in: IISG, collectie *Rév.*, Brussel, 1908-1914.

46 *Rév.*, 27-2-1909.

47 *Rév.*, 6-2-1909, 16-2-1909, 27-2-1909, 13-3-1909, 29-4-1909.

De identificatie werd extra in de hand gewerkt door de reactie van de verzamelde pers, in het bijzonder van *Le Peuple*. Aan hoofdredacteur Louis de Brouckère werd grotendeels de verantwoordelijkheid voor de dramatische ontknoping toegeschreven. Door het koppig blijven vasthouden aan het klassieke schema van de provocatie had hij Hartenstein tot het extreme bewijs van het tegendeel gedreven. Het was niet de eerste keer dat zo iets gebeurde. In het algemeen wees *Le Révolté* op de rol van de schandaalpers, die de lage instincten van de massa uitbuitte door het bespelen van het vreemdelingen- en anarchistenthema.⁴⁸

Daar nog eens bovenop kwam de 'medeplichtigheid' van de meest gezaghebbende vertegenwoordigers van het nationale en internationale anarchisme. De Groupe Anarchiste International had zijn manifest ook naar het contactbureau van de Anarchistische Internationale gestuurd en daar 25 frank aan toegevoegd voor het *Bulletin* van de Internationale. Deze schenking werd ook expliciet vermeld in het manifest. Het bureau, dat door de pers overigens vereenzelvigd werd met de Internationale zelf, wat die ook mocht voorstellen, reageerde prompt met een communiqué. Daarin benadrukten de bureauleden op geen enkele manier met de twijfelachtige daden van een hen onbekende groep te maken te willen hebben. Bureaulid Malatesta zou daar zijn persoonlijke mening aan toevoegen. Dat bepaalde individuen die hij en zijn vrienden niet kenden, hen schreven op een door de politie erg goed gekend adres en in het manifest informatie gaven die in het belang van de zaak van de schrijvers geheim diende te blijven, deed hoe dan ook denken aan manoeuvres van de politie. Als dat niet het geval was, ging het om een kinderachtige lichtzinnigheid die voorbestemd was om uitgebuit te worden door provocateurs. Afzijdigheid was in beide gevallen aangewezen.⁴⁹

Henri Fuss die de zaak ook maar verdacht vond, stuurde het communiqué van het contactbureau vanuit Parijs naar *Le Peuple*. Het communiqué was ongetwijfeld koren op de molen van de socialistische krant. Allicht niet toeval, overigens eerder laattijdig ontkende hij in hetzelfde bericht aanvaard te hebben om te spreken op een meeting van de Brusselse Groupe Révolutionnaire en dit in tegenstelling met wat bepaalde aanplakbiljetten hadden aangekondigd.⁵⁰ Enkele dagen later namen diverse dagbladen grote stukken over uit het antwoord van Thonar op een artikel van Serge, beide in *Le Révolté*, over het bloedige optreden van de Russische illegalisten te Londen. Met name had Thonar zonder naar de Russen te verwijzen gewaarschuwd voor een lawine van paradoxen en sofismen die sommigen onder het mom van anarchisme uitlokten. Een en ander kon de anarchistische boodschap alleen maar onbegrijpelijk maken. Onteigening was volgens Thonar een "procédé social"

48 *Rév.* 29-4-1909, 21-5-1909, 26-6-1909.

49 *Bulletin de l'Internationale Anarchiste*, 3-1909.

50 *Le Peuple*, 19-2-1909; *Le Soir*, 20-2-1909; *Le Petit bleu*, 20-2-1909; SAB, Pol, BE, 4272; E. Chapelier, Pol Brs, 27-1-1909; 16972: Adamas, Pol Brs, 2-2-1909.

met het oog op de restitutie van de produktiemiddelen aan de producenten. Diefstal was een "procédé individuel ... une prise et non pas une reprise", een vestzak-broekzakoperatie. Er werd niets aan de gemeenschap teruggegeven, men leefde integendeel verder op haar rug. Diefstal was niet anarchistisch, maar een zuivere toepassing van de stelling dat het doel de middelen heiligde. De maatschappij lag aan de oorsprong van dergelijke kwalen, daarom wilde Thonar de inbrekers niet veroordelen, maar van enige solidariteit met hen kon er geen sprake zijn.⁵¹

Thonar zou wat genuanceerder schrijven over Hartenstein. De grote, tragische fout van de Rus was dat hij er zich geen rekenschap van had gegeven dat zijn actiemiddelen misschien wel aangepast waren aan de Russische situatie, maar niet aan de Belgische. Dat maakte van hem verre van een revolutionair, een geïsoleerde illegalist die het in zijn eentje opnam tegen de politiek.⁵² Alle pogingen van Thonar om te nuanceren waren bij Serge en zijn vrienden boter aan de galg; het was voor hem nog moeilijk om van zijn imago van behoeder van de leer af te geraken. In het volgend nummer van *Le Révolté* ging Thonar er dan ook in algemene bewoordingen, maar toch zeer resoluut tegen aan onder de titel *Mécontents* et anarchistes. Men moest in de beweging beide categorieën duidelijk onderscheiden. Indien de eersten doorgingen met het introduceren van burgerlijke procedés, dan zou men ze moeten desavoueren, "car c'est surtout de l'anarchisme qu'on peut dire qu'il se charge de ses ennemis, mais qu'il faut le garder de certains de ses amis."⁵³

Misschien wel het toppunt voor *Le Révolté* vormde een brief van Chapelier die onder meer in *Le Peuple* en *Le Soir* verscheen. "L'attentat de Sokolof ne relève pas de l'anarchie dit un anarchiste connu", blokletterden deze kranten. Chapelier reageerde op een brief aan dezelfde krant getekend Groupe Révolutionnaire de Bruxelles en Fédération Anarchiste de Belgique. Chapelier betwijfelde of de briefschrijvers de mening van de hele Fédération vertolkten, die volgens hem overigens een heel kleine minderheid van de anarchisten groepeerde. Hij weigerde met klem de daden van Hartenstein (Sokolof) als anarchistisch te bestempelen. Zij konden de propaganda alleen maar kwaad berokkenen. Hartenstein was overwonnen en het zou laf zij hem nu te viseren. Dit verhinderde Chapelier evenwel niet om de afpersing zelf en het onbeheerd achterlaten van de springlading, aan de kaak te stellen. Te Gent had de jonge Rus zich manhaftig verweerd, dat was menselijk, maar niet anarchistisch. Hartenstein was allicht één van die ongelukkigen die door de maatschappij tot wanhoopsdaden werden gedreven. Hij was geen provocateur - bij die beschuldiging was inderdaad de grootste omzichtigheid geboden - maar leek veeleer een werktuig. Toch provocatie dus? De Groupe Révolu-

51 *Le Petit bleu*, 21-2-1909; *Le Soir*, 22-2-1909; *La Dernière heure*, 22-2-1909; *Rév.* 16-2-1909.

52 *Rév.* 27-2-1909.

53 *Rév.* 13-3-1909.

tionnaire tenslotte leek zich te verliezen in een "révolutionnarisme métaphysique".⁵⁴

De hele kwestie bleek de animositeit tussen bepaalde elementen binnen de Belgische beweging ten top te drijven. Het is niet helemaal duidelijk in hoeverre de grote meerderheid van de beweging werd meegesleurd in deze controverse. Alvast in *Le Révolté* verscheen een dringende oproep van een oudgediende van de beweging om minder op de man te spelen. Genadeloze kritiek was tot een systeem geworden. De zaak Hartenstein had de Belgische anarchisten in twee clans verdeeld die elkaar rauw lustten. In hetzelfde nummer zouden Les Iconoclastes van Verviers zich in het debat mengen en naar het lijkt - alle subtiele nuanceringsen terzijde gelaten - veeleer de kant van de Groupe Révolutionnaire kiezen. De absolute veroordeling door Thonar van de diefstal kon zeker niet de goedkeuring van de meeste kameraden wegdragen. Het leven was complexer dan Thonar het voorstelde. Een anarchist kon in een situatie verkeren die hem verplichtte om te gaan stelen. Maar dat maakte van de diefstal uiteraard geen strijdmiddel, hooguit een aanpassing aan het sociaal milieu. Het veroordeelde goede kameraden tot klandestiniteit en zo gingen ze verloren voor de propaganda. Hartenstein en anderen waren helden, alleen kon men betreuren dat zoveel energie besteed werd aan daden die door de massa niet werden begrepen. Men kon eruit leren, oordelen evenwel was uitgesloten. Met dit standpunt leek de groep ondanks alle nuanceringsen de kant van de Groupe Révolutionnaire te kiezen.⁵⁵

In Seraing zou Victor Noirfalise⁵⁶ duidelijker partij kiezen. De hele zaak was goed om te starten met een nieuw krantje, *Le Démolisseur*, dat overigens in de drukkerij van *Le Révolté* werd gedrukt en kon rekenen op diverse medewerkers van het Brusselse blad. In Vlaanderen wijdde het Antwerpse *Voorwaarts* een tamelijk kort artikel aan de veroordeling van Hartenstein. Binnen dat bestek was het moeilijk de zaak uit te diepen, maar het blad droeg de Rus duidelijk geen kwaad hart toe.⁵⁷ Tenslotte nog een buitenlandse noot. Jean Grave, paus van het Franse anarchisme, zou in zijn - niet altijd betrouwbare en soms zeer partijdige - mémoires Serge "l'organisateur de l'agression" noemen en suggereren dat hij een stille was. Hij verwees hierbij ook naar een mededeling van Paul Gille dat Serge voor de feiten al Lucien Hénault en Gille zelf had proberen af te zetten.⁵⁸

Het is allemaal typerend voor de atmosfeer waarin anarchisten en voor een deel ook socialisten toen opereerden. Het was de tijd van de ontmaskering

van Azew die zich als agent van de Okhrana had opgewerkt tot in de top van de Russische Partij der Socialisten-Revolutionairen. Naar aanleiding van de zaak Hartenstein waren toespelingsen op Azew dan ook niet van de lucht. *Le Révolté* hield niet op te wijzen op de grote schade die lichtzinnige beschuldigingsen konden aanrichten, en terzelfdertijd op de grotere immuniteit van niet-gecentraliseerde organisaties ten aanzien van provocaties.⁵⁹

De Brusselaars namen met een deel van de inspiratie van de verketterde Franse individualisten hun gevoel van zelfbewuste minderheid binnen een vijandige maatschappij over. Tot die inderdaad vijandige omgeving behoorden in Frankrijk ook de meest gezaghebbende vertegenwoordigers van het anarchisme. De situatie was in België niet helemaal dezelfde. Er was niet die individualistische traditie. Met de Groupe Révolutionnaire trad een jonge generatie aan die niet per se individualistisch was, maar inzake organisatie veeleer het orthodox communistische standpunt leek aan te kleven en die vanuit een jeugdig activisme de 'overorganisatie' van Thonar en cie aanvielen. Hier leek een fase uit de eeuwige discussie over organisatie samen te vallen met een soort generatiekloof.

Daarop entte zich vervolgens de hele tegenstelling over de Russische illegalisten. De Brusselaars konden het Thonar en anderen niet vergeven dat ze hen durfden af te vallen en waren bovendien buitengewoon nijdig om de publiciteit die de oude garde hierbij kreeg. Thonar en Chapelier hadden binnen de beweging evenwel bijlange niet het moreel gezag van een Grave en wat de Brusselaars de facto verdedigden was geen zuiver illegalisme genre bande Jacob, maar een illegalisme met propagandistische doeleinden. Toch namen ze hierbij een goed deel van de individualistische ambiguïteit omtrent geweld over en stelden ze zich zo bloot aan bedenkingen, niet alleen vanwege mensen als Thonar, maar ook vanwege internationale autoriteiten als Malatesta. Het bureau van de Anarchistische Internationale zou ook een brief van de Groupe Révolutionnaire ter verdediging van Hartenstein niet opnemen. Daarbij kwam dan nog de hele 'hetze' in de burgerlijke én socialistische pers en niet te vergeten de aanhoudende politionele vervolging. Met socialisten en politie stond de groep sowieso al niet op goede voet.⁶⁰

De afstand tussen het bemoedigende elan van het zelf gekozen isolement en de bittere ervaring van totale afwijzing door de buitenwereld werd hierbij ongetwijfeld erg klein. Het kon het proces van identificatie met de Russische illegalisten alleen maar versterken. De "onbekende", "jonge" anarchisten "die Hartenstein na stonden" kregen anders dan de "bekende", "eerzame" anarchisten nauwelijks een stem in het kapittel. Het leidde tot een spiraal van woord en wederwoord, een dovemansgesprek, versterkt door een reeds bestaande animositeit, en in het bijzonder voor de Brusselaars tot een verstrekk-

54 *Le Soir*, 22-2-1909; *Le Peuple*, 20-2-1909, 21-2-1909, 23-2-1909.

55 *Rév.*, 13-3-1909.

56 Victor Noirfalise was in 1908 contactpersoon voor de Groupe Anarchiste de Seraing die aangesloten was bij de Fédération Anarchiste de Belgique. Volgens de Brusselse politie ging het om Joseph Vidal Noirfalise (*1883 Seraing), smid (arbeider). *L'Avant-garde*, 8-11-1908; SAB, Pol, BE, 16958; J. Noirfalise.

57 *Le Démolisseur*, 1-3-1909; *Voorwaarts*, 6-1909.

58 J. Grave (1973), 418-419.

59 Zie bijvoorbeeld *Rév.*, 16-7-1909.

60 *Rév.*, 21-5-1909.

kende vereenzelviging met de Russische illegalisten, waarbij het soms leek alsof een zuiver, niet eens politiek, maar bijzonder gewelddadig illegalisme als dusdanig werd verdedigd.

Na verloop van tijd leek een zekere bezinning bij *Le Révolté* op te treden. Aan de heroïek van Hartenstein werd zeker geen afbreuk gedaan, Rhillon bleef zelfs het terrorisme als tactiek verdedigen, maar de doeltreffendheid van het optreden van de Rus was volgens hem onbegrijpelijk klein geweest. De assisenzaak bijvoorbeeld was een maat voor niets in vergelijking met vroegere anarchistenvoerzetsels. In de periode van stagnatie en onverschilligheid die men beleefde, diende het revolutionaire optreden anders dan in de tijd van de "Don Quichotte romantique" berekenend te zijn. Hartenstein leek een geestesgesteldheid van een ander tijdvak of van een ander milieu te hebben. En ook Victor Serge had het over de noodzaak van rijp beraad, om rebelse daden de nodige zin te geven, waarna hij dan toch weer besloot: "L'Acte de Révolte est toujours utile. Aussi saluons-nous de tout coeur ceux qui pour avoir voulu bien vivre en arrivent à bien mourir en un suprême acte de révolte." Hun daden zouden weer andere uitlokken, de strijd bespoedigen. Rhillon had het dan weer nogal duister over mislukte levens die onverwacht krachtige stromingen in het leven riepen en tenslotte over de lering die Hartenstein buiten zijn weten had verstrekt.⁶¹

Inmiddels evenwel was voorgoed een kloof geslagen tussen de uitgevers van *Le Révolté* en Thonar en de zijnen, en was de vijandschap tegenover de BWP groter dan ooit. Nationale en internationale anarchistische federaties moesten het ontgelden. Ze hadden enkel geleid tot de installatie van auguren die alle contact met het werkelijke leven hadden verloren, "alors que des bas fonds la voix des éléments jeunes ne saurait parvenir jusqu'à la coupole des congrès à moins qu'une notoriété daigne les transmettre". De beweging was vastgelopen in het "bourgeoisisme". "L'ennemi est le bourgeois", maar vooral "le bourgeois socialiste est doublement notre ennemi".⁶²

Het martelaarschap van Francisco Ferrer

Het Spaanse anarchisme had met de Franse beweging in de jaren negentig niet alleen het terrorisme gemeenschappelijk, tot op zekere hoogte ook de aantrekkingskracht op intellectuelen en kunstenaars. Een bijzondere vorm van dit intellectueel anarchisme was wel de beweging voor de oprichting van libertaire scholen. Een niet onbelangrijke positie in deze beweging bekleedde Francisco Ferrer met zijn libertair-rationalistische "escuela moderna". Zijn

61 *Rév.* 26-6-1909.

62 *Rév.* 21-5-1909.

onrechtvaardige executie in oktober 1909 maakte hem op slag tot de martelaar en dus ook advocaat van de beweging voor een libertaire opvoeding. Zijn dood lokte in verscheidene Europese landen grote verontwaardiging uit en bijlange niet alleen in anarchistische kring.

De Spaanse regering had Ferrer reeds in 1906 laten arresteren en ongeveer een jaar gevangen gehouden. Aanleiding daartoe vormde de aanslag in mei 1906 door Mateo Morral op het Spaanse koningspaar. Morral was een oud-leeraar aan de escuela moderna van Ferrer en de pedagoog werd dan ook spoedig met medeplichtigheid beschuldigd. Mede onder internationale druk werd hij toen vrijgelaten; zijn school en andere gelijkaardige instellingen werden echter gesloten. Maar de lijdensweg van Ferrer was nog niet ten einde. 1909 was in Spanje het jaar van de Bloedige Week, zo genoemd naar de bloedige onderdrukking van de gewelddadige algemene staking, die in de eerste plaats gericht was tegen de oproeping van reservisten voor Marokko. Toen Ferrer na afloop van die Bloedige Week, einde juli 1909, uit Londen in Barcelona terugkeerde, werd hij prompt opgepakt. Korte tijd daarna werd hij op beschuldiging van aanstichting tot de opstand zonder enig bewijs geëxecuteerd.⁶³

Ferrer was tevens vrijdenker en vrijmetselaar; dat verklaart ook de deelname van socialist en liberalen aan de campagne voor de Spanjaard en eveneens de recuperatie van zijn martelaarschap achteraf.⁶⁴ Voor de Groupe Révolutionnaire was dit alles een doorn in het oog. België was Spanje niet. Aan burgerlijke vrijdenkerij en vrijmetselarij hadden de Brusselse anarchistenvoerzetsels bepaald geen boodschap. Aan de vrijzinnige burgerij ontzegden ze de erfenis van Ferrer. Ferrer was gedood door machthebbers, die toevallig katholieken waren. "Noblesse et clergé hier! Bourgeois libéraux et républicains aujourd'hui! Papes socialistes demain! Les étiquettes changent mais l'état de chose reste : une immense majorité travailleuse, frustrée, écrasée par une minorité de gredins."

Ferrer was de tegenstander van de "bourgeois démocrates et papalards". Nu hij dood was hadden ze zijn lijk gepikt, als een trofee van het anti-klerikalisme, als een wapen tegen de kerk. En waarom? "Pour substituer le dogme laïque au dogme religieux ... un pouvoir à un autre pouvoir sans le moindre profit pour les individualités libres comme le fut celle de Ferrer". Straten noemen naar Ferrer, standbeelden oprichten, in andere omstandigheden was het grotesk geweest, nu was het hatelijk omdat het de belangen van een electorale combine diende. Vrijzinnige bourgeois hadden het lijk van Ferrer geschonden, dit was prostitutie van de vrije gedachte.⁶⁵

63 M. De Vroede (1979), 278-295; C. Lorenzo (1969), 43-44; J. Maurice (1973), 34, 36, 39.

64 J. Moulaert (1979), 381-386; M. De Vroede (1979), 292-293; Vergara (1986).

65 *Fédération Anarchiste de Belgique. Groupe Révolutionnaire de Bruxelles. Martyr et fantômes* (1909), Brussel, onder meer in : SAB, Pol, BE, 16989 : F. Deflandre.

De anarchisten leken te strijden met ongelijke kansen. Hun standpunt werd de speelbal van brute politieke krachten. In de Borinage en in de Basse-Sambre werd onder de nephoofding *Fédération Anarchiste de Belgique* een katholiek pamflet tegen de BWP en tegen Ferrer verspreid. Voor *Le Peuple* was dat een voldoende aanleiding om te blokletteren *Curés anarchistes*.⁶⁶ Alsof het nog niet volstond dat de gehate socialisten zich meester maakten van de figuur Ferrer en dat het anarchistische standpunt hierbij van diverse politieke zijden misbruikt werd, achtte ook Chapelier het nodig zich opnieuw in *Le Peuple* te distantiëren van de *Fédération Anarchiste de Belgique*.⁶⁷ Op hetzelfde moment poogden Thonar en ook Chapelier bovendien een doorbraak te forceren naar (revolutionaire elementen binnen) die BWP en vooral namen ze deel aan de door de Groupe Révolutionnaire zo gewraakte brede antiklerikale Ferrer-beweging.⁶⁸

De verontwaardiging kon niet meer op bij de Brusselse groep en ze werd daarin vermoedelijk meer gevolgd door de andere groepen van het land dan ten tijde van de zaak Hartenstein. Dat kan bijgedragen hebben tot het volkomen gebrek aan succes dat de *Fédération Révolutionnaire* van Georges Thonar kende. De Groupe Révolutionnaire zelf verging het evenwel niet veel beter. Al van in maart kampte *Le Révolté* met financiële moeilijkheden. Bij de redactie van het blad en bij de Groupe Révolutionnaire was er bovendien veel verloop. In juni stapte Gassy Marin op⁶⁹ en in september bleken Brussel en België voor Serge te klein geworden.⁷⁰ Hij vertrok naar Parijs waar overigens al de revolutionaire syndicalist Fuss vertoefde. Later zouden nog Jean De Boe⁷¹, Raymond Callemine⁷² en Edouard Carouy⁷³ naar de lichtstad vertrekken. Parijs oefende een grote aantrekkingskracht uit op de Belgische revolutionairen. Vanaf het vertrek van Marin veranderde *Le Révolté* om de haverklap van bestuurder tot plots laconiek en geheimzinnig in februari 1910 de mededeling kwam dat alleen de individualisten nog overbleven.⁷⁴ 1910 en 1911 werden geen vruchtbare jaren voor het Brusselse blad. François Deflandre⁷⁵, Lucien Courbe⁷⁶, Armand Lebrun⁷⁷ en opnieuw Courbe volgden elkaar op als

66 *Le Peuple*, 25-10-1909.

67 *Le Peuple*, 26-10-1909; *Rév.*, 1-11-1909.

68 *La Libre Pensée de St-Gilles. Meeting Ferrer, 11-11(-1909)*, St-Gillis, in: SAB, Pol, BE, 4310: G. Debehogne.

69 *Rév.*, 20-3-1909, 21-5-1909, 26-6-1909.

70 L. Nemeth (1991), 282; Y. Pages (1991), 300.

71 Jean De Boe (°1889 Anderlecht-1974). Hij militeerde net als Serge oorspronkelijk bij de SJW om vervolgens te gaan aanleunen bij L'Expérience. SAB, Pol, BE, 16963: J. De Boe; J. De Meur (1970), 95-116; J. Maitron (1973), *De Boe, Jean*, in: *DBMOF*, XI, 321-322.

72 François Raymond Callemine (1890 Brussel-1913 Parijs). SAB, Pol, BE, 17.000. J. Maitron (1975), I, 426.

73 Edouard Carouy (1883 Lens-1913 Parijs), draaier. SAB, Pol, BE, 17.000; J. Maitron (1975), I, 426.

74 *Rév.*, 20-2-1910.

75 François Deflandre - in *Le Révolté: Desflandres* - (°1881 Sint-Gillis), kleermaker. SAB, Pol, BE, 16989: F. Deflandre.

76 Lucien Courbe (°1888 Sint-Jans-Molenbeek), mecanicien. SAB, Pol, BE, 16967: L. Courbe.

bestuurders. In het redactioneel standpunt van februari 1911 werd het belang van de arbeidersstrijd onderstreept, als was het om alle mogelijke misverstanden gerezen na het individualistisch zegebulletin van het jaar tevoren, uit de weg te ruimen. Men zou dit nog eens overdoen in 1912.⁷⁸

Het moet overigens gezegd dat *Le Révolté* zich nooit aan het antisindicalisme van *L'Anarchie* bezondigde. Vermeldenswaard is een voorval tijdens de actie van de socialistische bediendenbond tegen het warenhuis Tietz in april van 1910. Na afloop van een meeting op 20 april bleken zich twee optochten te vormen. Zo trokken een tweehonderdtal manifestanten onder leiding van Armand Lebrun in de richting van het warenhuis zelf, waarna de groep zich in de richting van de zetel van de christelijke bond wilde begeven. Niemand minder dan Chapelier bleek evenwel op wacht te staan en wist de groep naar het Volkshuis af te leiden.⁷⁹ Vanaf 1912 verscheen *Le Révolté* opnieuw behoorlijk regelmatig. De Brusselaars hadden zich blijkbaar gehergroepeerd als Groupe Anarchiste de Bruxelles. Een nieuwe naam dook op als bestuurder van het blad: Léon De Roos die in die jaren ook enkele nummers van het meer beschouwende tijdschrift *En marge* zou uitbrengen. Oudgediende Courbe zou hem na enige tijd opvolgen.⁸⁰

Les bandits tragiques

Spectaculaire gebeurtenissen te Parijs herinnerden de groep plots weer aan haar 'wortels'. Het begon in december 1912 met een bloedige overval op een filiaal van de Société Générale en eindigde met de overmeestering, na een regelrechte belegering met gebruik van springstof en al, van de overblijvende leden van de bende in mei van het volgende jaar: de bende van Bonnot, de autobandieten of nog "les bandits tragiques". Onder de beschuldigen vier oud-leden van de Groupe Révolutionnaire van Brussel: Edouard Carouy, Raymond Callemine alias Raymond-la-science, Jean De Boe en Victor Serge. De laatste drie kenden elkaar al van bij de SJW; allen waren twintigers. Maar ook enkele van de Franse beschuldigen hadden Belgische antecedenten: Garnier en Valet waren deserteurs die in België een tijdlang een toevlucht hadden gezocht.⁸¹ Voor Callemine en Carouy eindigde de zaak fataal: Callemine kreeg de doodstraf en Carouy levenslang, waarna hij zelfmoord pleegde. De straffen van De Boe en Serge vielen daarbij vergeleken licht uit. De Boe kreeg tien jaar bagno, Serge kreeg vijf jaar opsluiting en vijf jaar verblijfsver-

77 Armand Lebrun (°1884 Brussel), schilder. SAB, Pol, 215, VII, Pol Brs, 1-12-1913.

78 *Rév.*, 15-2-1911, 15-7-1912.

79 SAB, Pol, BE, 4272: E. Chapelier, Pol Brs, 21-4-1910.

80 *En marge*, 1912-1913.

81 Over de bende van Bonnot zie onder andere J. Maitron (1975), I, 420-439; en in het bijzonder wat Serge aangaat L. Nemeth (1991), 283-285; Y. Pages (1991), 300-301.

bod. Een en ander lijkt niet in verhouding tot hun betrokkenheid, zeker niet voor Serge.

Callemin en Carouy waren uiteraard geen onbekenden voor Serge. Ook te Parijs trokken ze een tijdje samen op. In 1910 waren Serge en zijn vriendin Rirette Maitrejean⁸² samen met het individualistische blad *L'Anarchie* van Parijs naar Romainville verhuisd. Serge en Maitrejean zouden overigens met-tertijd de leiding van *L'Anarchie* op zich nemen. Carouy en Callemin ver-voegden zich in Romainville enige tijd bij hen om uiteindelijk in onenigheid uiteen te gaan. De twisten sloegen onder meer op het illegalisme.⁸³ Dat ver-hinderde Serge niet om naar aanleiding van de eerste bankoverval, hoewel hij wat afkerig stond tegenover deze escalatie, de verdediging van de desperado's - voor het merendeel jeugd vrienden - op zich te nemen in een reeks minder apologetische, dan wel lyrische artikels. Hij schreef: "Vainqueur ou vaincu, son sort n'est-il pas préférable à la végétation maussade et à l'agonie infiniment lente du prolétariat qui moura abruti et retraits, sans avoir profité de l'existence? Le bandit, lui, joue. Il a donc quelques chances de gagner. C'est assez."⁸⁴ Het leverde een huiszoeking op in de lokalen van *L'Anarchie*. De politie vond er twee revolvers afkomstig van een inbraak. Veel meer dan heling heeft het gerecht hem niet ten laste kunnen leggen.

Rirette Maitrejean, die vrijgesproken werd, zou naar aanleiding van de zaak de hoop uitdrukken dat haar memoires in de krant *Le Matin* "puissent ... arrêter sur la pente dangereuse les égarés que de mauvais exemples ou d'imprévoyants desseins destineraient à devenir le jouet, tôt brisé, des illusions "illégalistes" ... Derrière l'illégalisme, il n'y a pas même des idées."⁸⁵ Serge zelf zou in 1937 in een *Méditation sur l'anarchie* de individualistische richting als volgt typeren. "Ne pas attendre la révolution. Les prometteurs de révolutions sont des farceurs comme les autres. Faire sa révolution soi-même. Etre des hommes libres, vivre en camaraderie ... Je simplifie évidemment, mais c'était aussi d'une belle simplicité ... De là partent naturellement bien des déviations."⁸⁶

Le Révolté anno 1913 zou enigszins verrassend genoeg de grote verant-woordelijkheid voor de daden van Callemin, Carouy in de schoenen van Serge en Rirette Maitrejean schuiven. Het lijkt erop dat het binnen de Brus-selse groep al in tempore non suspecto niet allemaal koek en ei was. Het was precies naar aanleiding van de publikatie van de memoires van Rirette Maitrejean dat een medewerker van *Le Révolté* zijn gal zou uitspuwen. "Une salope d'envergure ... cette abjecte femelle, à ce point dénaturée (elle avait du reste bazarde ses enfants), qu'elle ne respecte même pas la douleur des pau-

82 Pseudoniem van Anna Estorges.

83 L. Nemeth (1991), 283.

84 Geciteerd in Y. Pages (1991), 301.

85 *Le Matin*, 18-8-1913, geciteerd in: J. Maitron (1975), I, 437.

86 *Esprit*, 1-4-1937, geciteerd in: J. Maitron (1975), I, 423.

vres mères de Soudy et de Callemin, les décapités, tire monnaie des morts en les faisant parler et en leur faisant prendre des attitudes odieuses ..." Callemin, Carouy waren goede kameraden en we bleven hen - aldus de anonieme schrij-ver - zelfs na de fatale afwijking, waarvan we hen hebben proberen af te hou-den, een zekere achtting toedragen. Zonder de omgang met "des Rirette et des Kibaltchitch" zouden Callemin en vele anderen nog onder ons geweest zijn, die overtuiging had *Le Révolté* meer dan ooit. Waar was de tijd dat de vriend van Maitrejean (lees Kibaltchitch?) gedwongen was Brussel te verlaten we-gens zijn betrokkenheid bij diverse gevallen van oplichterij en dat hij door Carouy, Callemin en De Boe aan de Parijse bladen als een ongewenst indi-vidu werdesignaleerd. "Ah! si nos amis avaient eu assez de caractère pour ne pas quitter le pays où ils étaient enracinés et où ils auraient pu faire bonne et féconde besogne!"⁸⁷

Voordien reeds had Rhillon de autobandieten het hybridische produkt ge-noemd van een burgerlijk denken en een verkeerd begrepen anarchisme, een pseudo-inividualisme, "bâtard tard venu du Bourgeoisisme", zonder hierbij evenwel afbreuk te willen doen - een klassieke anarchistische opstelling - aan de moed van de bandieten.⁸⁸

Jean Maitron, de historicus van het Franse anarchisme, wijst op een aantal gemeenschappelijke kenmerken van de "bandits tragiques". Als in een goed-kope roman hadden ze allen op een of andere manier een ongelukkige jeugd achter de rug. Het illegalisme streefde hun ijdelheid van bewuste enkelingen, het bood een gemakkelijke individuele oplossing voor de sociale kwestie. Ze waren allen leergierig, combineerden vele culturele interesses en ook morele kwaliteiten, dachten deterministisch - "to be or not to be" - en waren uitge-sproken moedig. Ietwat moraliserend zoals *Le Révolté* besluit hij dat ze niet voorbestemd waren voor de misdaad, maar slachtoffers waren van de samen-leving en vooral van het illegalisme, die anarchie binnen de anarchie. Het be-wijs daarvan is voor hem dat zij die uit het bagno konden ontsnappen een normaal, in het geval van De Boe zelfs een voorbeeldig leven leidden. Jean De Boe zou zich in de jaren twintig in België engageren in de vakbeweging van de typografen en werd na de tweede wereldoorlog voorzitter van de bij het Algemeen Belgisch Vakverbond aangesloten Centrale van de Boek- en Papiernijverheid. Hierbij moet wel worden aangetekend dat hij slechts zijde-lings bij de zaak van de autobandieten was betrokken.⁸⁹

Terug naar Brussel. Een langdurige ziekte van Courbe, maar ook propa-gandistische redenen - het was de tijd van de derde grote algemene staking - noopten *Le Révolté* tot een fusie met *L'Emancipateur*, dat sinds september

87 *Rév.*, 15-9-1913.

88 *Rév.*, 31-1-1913, 15-2-1913.

89 J. Maitron (1975), I, 437-439; J. Maitron (1973), *De Boe, Jean*, in: *DBMOF*, XI, 321-322; J. De Meur (1970), 321-322.

1910 onafgebroken te Luik verscheen, tot *L'Action anarchiste*.⁹⁰ De samenwerking was echter van korte duur; de uiteenlopende visies op de tactische mogelijkheden van de algemene staking maakten dat elk weer zijn eigen weg ging. In mei 1913 verscheen *Le Révolté* opnieuw, met als bestuurder achtereenvolgens Albert Daenens⁹¹, Barbé⁹² en opnieuw Lebrun. Daenens startte al vlug met een eigen blad *Haro!* dat mikte op de artistieke avant-garde en het zes maanden uithield. Spoedig daarna verdween ook *Le Révolté*, dat blijkbaar de eenmanszaak was geworden van Lebrun. In juli van hetzelfde jaar pakte Lebrun nog uit met een nieuw blad *L'Action anarchiste* dat niet verder geraakte dan twee nummers.⁹³

De Fédération Anarchiste de Belgique was intussen al lang ter ziele gegaan. In het voorjaar van 1909 zag het er nog goed uit voor de federatie met de aansluiting van de groep van Flémalle van gewezen GCL-voortrekker Mattart.⁹⁴ Een oproep voor een congres kreeg veel respons van de groepen.⁹⁵ De Groupe Révolutionnaire bleek in Vlaanderen betere contacten te hebben dan de GCL en behield die vermoedelijk ook. De Boe woonde met Kerstmis 1908 een bijeenkomst van de Vlaamse anarchisten bij.⁹⁶ De Roos ging zich vervolgens speciaal op de 'Vlaamse beweging' toeleggen⁹⁷; Lebrun woonde een tijd in Antwerpen. Het congres vond echter niet plaats, de zaak Hartenstein kwam er allicht tussen. Het leek alsof de kritiek op de GCL tot een aversie tegenover elke federatie had geleid. De toch dubbelzinnige positie waarin de groep naar aanleiding van Hartenstein in verzeilde, het verder verzieken van de sfeer binnen de beweging door deze zaak, de Groupe zelf die aan het sukkelen was gegaan, zullen evenveel obstakels voor een werking van de federatie geweest zijn. In augustus 1909 vond door toedoen van Thonar en zijn vrienden toch een anarchistisch congresje plaats. De Fédération Révolutionnaire die in de marge ervan werd ontworpen, geraakte niet van de grond, maar de Fédération Anarchiste kon er evenmin van profiteren. *Le Révolté* riep tevergeefs om nieuws uit de provincie, het was alsof de Vlaamse en Waalse kameraden bij al dat Brussels geweld de kat uit de boom keken. Vlaanderen beschikte overigens vanaf 1905 bijna ononderbroken over een eigen blad. En als einde 1910 in het Luikse met *L'Emancipateur* werd uitgekapt, dan zal dat niet alleen met de onregelmatige verschijning van *Le Révolté* te maken hebben gehad.

90 *L'Action anarchiste*, 23-3-1913 tot 1-7-1913.

91 Louis Albert Daenens (°1883 Brussel-1952 Ukkel), schilder-decorateur. SAB, Pol, III, 76075 : A. Daenens; D. Karolinski (1983), 139.

92 Het ging waarschijnlijk om François Barbé (°1886 Sint-Joost-ten-Node), schilder. SAB, Pol, 215, VII, Pol Brs, 1-12-1913.

93 *Haro!*, 6-1913 tot 1-1914; *Rév.*, 15-3-1914; *L'Action anarchiste*, 1-7-1914, 19-7-1914.

94 *Rév.*, 13-2-1908.

95 *Rév.*, 17-10-1908, 6-2-1909.

96 *Voorwaarts*, 11-11-1908.

97 *Rév.*, 20-10-1912.

Van Mechelse vrijdenkers en houtbewerkers

Zeker wat de pers aangaat vormde de periode na 1900 voor het Belgisch anarchisme een relatieve hoogconjunctuur. Ook Vlaanderen deelde in die voorspoed. Vanaf 1904 verscheen daar nagenoeg zonder onderbreking nu eens te Mechelen, dan weer te Brussel, Gent of Antwerpen een anarchistisch blad. Er vonden ook een aantal exclusief Vlaamse congressen plaats. Dit alles kan evenwel niet verhelen dat in Vlaanderen de beweging - op kleinere schaal - te kampen had met identieke problemen als in Franstalig België. Geen enkel blad kon werkelijk als orgaan van het hele Vlaamse anarchisme worden beschouwd. Elke groep stond bij wijze van spreken te springen om als hij maar enigszins kon zijn eigen krant - als uitdrukking van zijn eigenheid - uit te geven. Zelden steunde een stad in voldoende mate een blad dat in een andere stad werd uitgegeven. Als dat laatste dan wegens zijn te smalle basis onderuit ging, begon men in nog een andere stad met een nieuw blad dat uiteraard in dezelfde mate of nog meer met problemen werd geconfronteerd. Dit particularisme werd in de hand gewerkt door een verschil in benadering van de propaganda; het gebrek aan samenhang getuigde niettemin van weinig zin voor realiteit.

Mechelen bleek nog altijd de meeste troeven in huis te hebben. Nadat ze in 1904-1905 al mede *Recht door zee* hadden uitgegeven, pakte de Mechelaars in juni 1911 uit met *Het Vrije woord* dat tot augustus 1914 bleef verschijnen. Meer dan waar ook bleek het anarchisme te Mechelen verwant te zijn met de vrijdenkerij. "Ons doel is : anarchie; onze wapens zijn : Waarheid en Rede; ons devies is : noch god, noch meester." Het blad verklaarde zich tegenstander van de staat én van de godsdienst. Nu waren anarchisten traditioneel wars van Kerk en godsdienst. Her en der maakten ze deel uit van vrijdenkersverenigingen voor zover die de nodige openheid aan de dag legden, en soms slaagden zij erin een stempel op hun activiteiten te drukken.

Te Mechelen bleek het vrijdenken echter een bijzonder belangrijke component van de anarchistische beweging te vormen. In geen enkel ander Belgisch anarchistisch blad werd zo de nadruk gelegd op de strijd tegen de godsdienst als in *Het Vrije woord*. Het blad beoogde "de strijd tegen gansch het parasietendom om te beginnen met den godsdienst om te eindigen met de politiekers alwaar zij ook uit onze klasse zijn voortgesproten. Zij allen knagen aan de weelderige plant die men vrijheid noemt ..." De oppositie tegen de BWP werd dus niet verwaarloosd : "Gij zijt geworden : een *demokratische zeer gematigde hervormingspartij*, en de eernaam *Socialisten* komt u in lang niet meer toe".⁹⁸

In nauwe samenhang met die strijdbare vrijzinnigheid ging grote aandacht uit naar onderwijs en opvoeding. Het was de tijd van de parlementaire

98 *HW*, 6-1912.

bespreking van een nieuwe wet op het lager onderwijs.⁹⁹ Consequent anarchistisch sprak *Het Vrije woord* zich uit tegen zowel het neutrale (officiële) als het vrije (katholieke) onderwijs. In het officiële onderwijs werden onder het mom van neutraliteit evengoed dogma's doorgegeven als in het vrije onderwijs: vaderlandsliefde, zelfs godsdienstzin, het was kortom evenzeer gezagsgetroouwd onderwijs. Deze anarchistische visie op het onderwijs, die eigenlijk als een consequent doorgetrokken vrijdenken kon worden beschouwd, stond haaks op het standpunt van liberalen en socialisten.¹⁰⁰ Daarbij kwam dat in een radicaal vrijzinnige teneur aan liberalen en socialisten werd verweten dat ze de godsdienst tot een privé-aangelegenheid herleidden in plaats van die openlijk te bestrijden. Die houding was uiteraard mede ingegeven door politieke overwegingen en dat kon de anarchisten alleen maar sterken in hun kritiek.¹⁰¹ Dat diezelfde socialisten en liberalen dan weer antiklerikale coalities aangingen zoals concreet te Mechelen in 1911 met een eerste socialistische gemeenteraadszetel voor ex-anarchist Jan Houthuys¹⁰² als resultaat, werd evengoed aangevochten. Om te beginnen waren anarchisten gekant tegen alle politieke strijd, a fortiori als daar samenwerking met de burgerij bij kijken kwam. Hun vrijdenken legitimeerde geen samenwerking tussen de klassen.¹⁰³

Het viel ons al op hoe in de jaren negentig de revolutionaire dissidentie in Vlaanderen banden vertoonde met de vrijdenkerij. Zo zette - om maar een voorbeeld te geven - de Mechelaar Frans Verbelen zijn eerste stappen binnen de socialistische beweging als secretaris van de plaatselijke Vrijdenkersbond en uitgever van *Antikrist*.¹⁰⁴ Ook omstreeks 1910 vond het anarchisme gehoor binnen de Mechelse vrijdenkersbeweging. Katalysator hierbij was ongetwijfeld de beroering omtrent de dood van Ferrer. Concreet materiaal over deze ontwikkeling is er nauwelijks, maar waarschijnlijk hielpen twee krantjes de toon zetten. In april 1910 verscheen *De Vrijdenker* met als ondertitel *Propagandabladd tot verspreiding der Vrije gedachte*. Het blad bevatte publiciteit voor de Propagandaclub van de Vrije Gedachte. Opvallend was de oproep "aan allen die zich losgemaakt hadden van partijen, klieken en fracties". Het blad viseerde meer bepaald de politici die van de godsdienst een persoonlijke aangelegenheid hadden gemaakt.¹⁰⁵

In oktober verscheen ter gelegenheid van de herdenking van de terechtstelling van Ferrer opnieuw een *Vrijdenker*. Het blad heette het orgaan der Vrije Groep van Mechelen te zijn, maar presenteerde zich als een zuiver vrijdenkersblad. Typografisch en zelfs administratief herinnerde het niet aan zijn voorganger, behalve de vermelding dat van de vier vrijdenkersbonden te

Mechelen er slechts één echt actief was, met name de "Propaganda van 't Vrij Gedacht". Dat was ongetwijfeld de vereniging die in *De Vrijdenker* van april werd gepropageerd.¹⁰⁶

Als *Het Vrije woord* zich vanaf 1911 het *Orgaan der Mechelsche Vrije Groepen* noemde, dan moet daaronder de (anarchistische) Vrije Groep, in 1912 bekend als *Wie denkt overwint*¹⁰⁷, worden begrepen, maar mogelijk ook de verwante vrijdenkerskringen, met name de reeds vermelde Propagandakring, evenals in 1913 de Vrijdenkersbond¹⁰⁸, die net zoals de Vrije Groep in het lokaal van de Onafhankelijke Houtbewerkerbond onderdak vonden. Het is niet uitgesloten dat Propagandakring en Vrijdenkersbond verschillende namen waren voor één en dezelfde groep, hoewel in februari 1912 "namens de Vrije Groep en vrijdenkersgroepen van de stad Mechelen" aan die stad werd gevraagd om een bepaald plein de naam van Ferrer te geven. Overigens merkwaardig dergelijke bede vanwege anarchisten, als men denkt aan de oppositie van de Brusselse anarchisten tegen het optrekken van een standbeeld te Brussel als ware het de gestolde recuperatie van de figuur van Ferrer. De brief eindigde evenwel met de opmerking dat het stadsbestuur enkel een bestaande toestand moest bekrachtigen, want het plein dat in een volkse buurt lag, zou in de wandeling al zo genoemd worden. De stad reageerde negatief: "de vrijzinnige mannen op 't stadhuis waren te licht bevonden".¹⁰⁹

Ferrer was onmiskenbaar een lichtbaken voor de denkbeelden van *Het Vrije woord* over onderwijs en opvoeding. Ook te Mechelen organiseerden de anarchisten naar aanleiding van zijn gevangenneming en terechtstelling protestmeetings.¹¹⁰ Zij steunden mede het initiatief om, in afwachting van een echte escuela moderna, een naar Ferrer genoemde Ontspanningsschool op rationalistische gronslag op te richten. In november 1911 ging de school van start met een vijftiengestig leerlingen.

De school wilde onderwijs verstrekken dat de kinderen in het latere leven van nut zou zijn, dat hen zo veel mogelijk zou bevrijden van dogma's en hen zou opvoeden tot mensen in de volste zin van het woord. Dit onderwijs beoogde "de ontwikkeling der vermogens van het kind, zo dat eigen aard en aanleg tot hun recht kunnen komen, met uitsluiting van alle geloof in bovennatuurlijke machten an andere niet redelijk te bewijzen dogma's en geheimzinnigheden". Tot het leerplan behoorden zang, gymnastiek, spelen, maar ook "vertellingen" over natuurkunde, godsdiensten, oorlogen, land- en volken-

99 T. Luyckx (1985), 1, 251-252.

100 *HW*, 8-1911, 10-1913 t.e.m. 12-1913, 2-1914.

101 *HW*, 8-1911, 2-1912.

102 *HW*, 8-1912.

103 *HW*, 9-1911.

104 K. Houthuys (1978), 193; P. Ryckmans (1972), 167-168.

105 *De Vrijdenker*, (10-4-1910).

106 *De Vrijdenker*, (10-)1910. Het ging blijkens de hoofding om een tweede nummer. We vonden geen "nr 1"; het is goed mogelijk dat de (ongenummerde) *Vrijdenker* van april 1910 als dusdanig werd beschouwd.

107 *HW*, 11-1912.

108 *HW*, 8-1913.

109 *HW*, 2-1912, 5-1912.

110 *Bulletin de l'Internationale Anarchiste*, 12-1909.

kunde, geschiedenis, aardrijkskunde, voorts wandelingen en uitstapjes in de stad en daarbuiten.¹¹¹

De school kreeg een toelage van de Propagandaclub voor het Vrije Gedacht. Secretaris van de commissie was Jos. Rodeyns, die ook een tijd uitgever van *Het Vrije woord* was en wiens adres jarenlang als correspondentieadres van het blad fungeerde. Frans Verbelen, eveneens als uitgever en medewerker verbonden aan het blad, trad als inleider op tijdens het eerste kerstfeest van de school. De school zelf was net als de Vrije Groep en Het Vrije Gedacht in het federaal huis van de Onafhankelijke Houtbewerkersbond gehuisvest.¹¹²

Vrijdenken en neomalthusianisme waren ontegenzeggelijk verwant. In Mechelen viel het Belgisch Verbond ter Regeling van het Kindertal nagenoeg samen met de anarchistische beweging - vrijzinnig als ze was? - en dat verklaarde ongetwijfeld mede de geringe omvang van de Mechelse afdeling van het Verbond in vergelijking met de Antwerpse of de Leuvense. Dergelijke vervlochtenheid van neomalthusianisme en anarchisme zoals te Mechelen was uitzonderlijk. Binnen de anarchistische beweging bestond al evenmin als binnen de socialistische eensgezindheid over de neomalthusianische ideeën. Nogal wat anarchisten, waaronder Chapelier, meenden dat het neomalthusianisme een grotere menselijke vrijheid en waardigheid zou bewerken. Sommigen gingen zelfs zo ver het neomalthusianisme gelijk te stellen met de revolutie: er zouden geen werklozen meer zijn, geen concurrentie op de arbeidsmarkt meer; de solidariteit onder de arbeiders zou optimaal zijn. Andere anarchisten dan weer zoals Thonar zagen er een burgerlijke opvatting in. Door het aantal arbeiders te verminderen, tastte men de revolutionaire mogelijkheden aan. In die visie berustten de neomalthusianische denkbeelden op een foutieve economische analyse. Een gelijktijdig engagement in neomalthusianisme én anarchistische beweging was dan ook meestal niet zo vanzelfsprekend als te Mechelen. Een aantal activisten gingen zo verloren voor het anarchisme.¹¹³

Terug naar Mechelen. Het verhaal over de rationalistische ontspannings-school bevatte al aanduidingen in die zin. De verwantschap tussen het anarchisme en de onafhankelijke vakbeweging van houtbewerkers bleek blijvend. *Het Vrije woord* betoonde weliswaar niet dezelfde aandacht als bijvoorbeeld enkele jaren vroeger het Antwerpse *Voorwaarts* voor de revolutionair-syndicalistische beweging, maar dat wilde geenszins zeggen dat het blad die strekking ongenegen was. Daarvoor was de verbondenheid te groot. Over veel concrete gegevens beschikken we nochtans niet; de bronnen voor de geschiedenis van de (onafhankelijke) vakbeweging zijn omzeggens al even schaars als die voor de geschiedenis van het anarchisme. We hadden het al over de rol

die anarchist Jaak Bus in de jaren negentig als voorzitter van de Onafhankelijke Stoelmakersbond speelde, vijftien jaar later blijken de anarchisten te vergaderen in het lokaal van de ca 1895 gestichte, overkoepelende Onafhankelijke Houtbewerkersbond¹¹⁴, die ze overigens "één der beste en meest vooruitstrevende benden van Mechelen" noemden. Wat niet wegnam dat ze helemaal niet te spreken waren over de geringe opkomst van de houtbewerkers op de meeting van 11 november 1912 ter herdenking van de martelaren van Chicago, die dan toch de grondleggers van de ware 1 mei-beweging waren. Bovendien meenden ze ook socialistische krachten te ontwaren binnen de bond.¹¹⁵

Het standpunt van *Het Vrije woord* tegenover de vakbeweging bleek ten volle naar aanleiding van de staking van de stoelmakers, waaraan de onafhankelijke bond samen met de andere bonden deelnam. Hoe konden de onafhankelijken zich laten meeslepen in dergelijke van te voren geprogrammeerde, langdurige en dus uitzichtloze stakingen, vroeg Frans Verbelen zich af. De werkgevers waren gewaarschuwd en hadden de nodige voorraden kunnen aanleggen. Er ging niets boven de korte, directe actie.¹¹⁶

We weten maar weinig over de Onafhankelijke Houtbewerkers. Van hun blad *De Houtbewerker* zijn maar enkele nummers bewaard. We zagen al hoe de bond het licht zag omstreeks 1895 en hoe de anarchist Jaak Bus toen voorzitter van de onafhankelijke stoelmakers werd. Eveneens in die jaren zouden de Gentse socialistische houtbewerkers in de nationale federatie af te rekenen hebben met een "anarchistische kern" uit Mechelen. De verhouding met de BWP wisselde blijkbaar. Van 1902 tot 1903 werd een "samenwerkend blad" met de BWP-bladen *De Toekomst* en *De Vilvoordsche demokraat* uitgegeven. Zij hadden elk de beschikking over één bladzijde, maar *De Houtbewerker* beweerde uitdrukkelijk met deze bladen verder niets uit te staan te hebben. Het blad maakte hoe dan ook een einde aan deze samenwerkingsformule.¹¹⁷ In 1907-1908 blijkt de Onafhankelijke Houtbewerkersbond brood te hebben gezien in het Belgisch Vakverbond, deze tegenhanger van de Syndicale Commissie die gedragen werd door de Antwerpse diamantbewerkers en waar ook de Waalse revolutionaire syndicalisten een onderkomen hadden gevonden. Dit vakverbond was echter maar een kort leven beschoren. Mede door toedoen van de Mechelaars kwam er nochtans een Nationale Onafhankelijke Federatie van het Ameublement, Bouwvak en Aanverwante Vakken, die zijn zetel te Mechelen had en waarvan de Mechelaar Frans Aertsens secretaris was. De Mechelse houtbewerkers groepeerden op dat ogenblik de meubelmakers en schrijnwerkers, de beeldhouwers, de houtdraaiers, de stoelmakers, de

111 *HFV*, 8-1911, 10-1911, 12-1911.

112 *HFV*, 12-1911, 1-1912.

113 P. Van Praag (1977), 201-202; J. Stengers (1971), 1137-1149.

114 L. Herteleer (1976), 94.

115 *HFV*, 12-1912, 1-1913, 4-1913.

116 *HFV*, 5-1914, 12-1912.

117 *De Houtbewerker*, 23-2-1902, 6-9-1903; P. Ryckmans (1972), 265-267.

"machienbewerkers", en tenslotte de "bruinders en manoeuvrers".¹¹⁸ Toen in 1913 een nieuw Belgisch Vakverbond werd gesticht, bleek daar ook een plaatselijke Mechels verbond bij betrokken; het is niet duidelijk in hoeverre dit verbond meer dan alleen maar houtbewerkers omvatte.

In de metropool. Intellectuelen en proletariërs

Medewerker aan *Het Bouwvak*, het orgaan van de Nationale Onafhankelijke Federatie van het Ameubelement, Bouwvak en Aanverwante Vakken, was de Antwerpenaar Dony De Swert. Dezelfde De Swert was uitgever-beheerder van het anarchistische orgaan *Voorwaarts* (1908-1909) dat samen met het eveneens Antwerpse *De Opstandeling* (1910) het Mechelse *Het Vrije Woord* (1911-1914) zou voorafgaan. In oktober 1910 had de Nederlander A. A. Hamburger¹¹⁹ namens De Vrije Groep in het *Bulletin* van de Anarchistische Internationale er zijn spijt over uitgedrukt dat Vlaanderen bij gebrek aan kameraden en geld niet over een revolutionair-syndicalistisch blad beschikte.¹²⁰ Prompt verscheen *Voorwaarts* dat echter alvast naar het aanvoelen van de Brusselse Groupe Révolutionnaire een te sterk syndicalistisch cachet had, te weinig principieel anarchistisch was. Zoveel bleek op een bijeenkomst in Antwerpen met Kerstmis 1908 die mede door toedoen van de Brusselaars was georganiseerd en waar ook Sint-Niklaas en Gent vertegenwoordigd waren. *Voorwaarts* mocht dan het blad van de Vlaamse vrije groepen heten en ook een Gents adres hebben, het bleek vooral een Antwerpse aangelegenheid te zijn en zou dat ook blijven tot aan zijn verdwijning. De Brusselse afgevaardigde, Jean De Boe, van zijn kant verkreeg op de Antwerpse bijeenkomst weinig concrete toezeggingen na zijn oproep tot samenwerking op vlak van antimilitarisme, werklozenactie en protest tegen de uitwijzingen.¹²¹

In december 1909 werd opnieuw vanuit Antwerpen aan het *Bulletin de l'Internationale Anarchiste* bericht. De beweging had in de metropool blijkbaar nauwelijks voeling met de arbeidersbeweging. Er waren wel enkele anarchisten actief in de Diamantbewerkerbond¹²², alsook in andere bonden, maar revolutionair-syndicalistische groepen bestonden er te Antwerpen niet. Voor de meeste kameraden bestond hun engagement uit "schrijven". Ze had-

den geen contact met de arbeidersmassa. Er waren veel vreemdelingen bij en dan vooral Nederlanders die geen "Vlaams" spraken. De hele Vlaamse propaganda concentreerde zich overigens in Antwerpen. Ondanks al die beperkingen toonde de Antwerpse correspondent van het *Bulletin de l'Internationale Anarchiste* zich dit keer bijzonder tevreden over de plaatselijke werking.¹²³

Het leverde hem meteen een repliek op van Nestor Cile van Diepen¹²⁴, ongetwijfeld een Nederlander. Volgens hem was dat eerste verslag geheel en al verzonnen. Er bestond in Antwerpen al sinds jaren geen beweging meer die zich zo mocht noemen. Enkel in de jaren 1890-1896 had er zoiets bestaan volgens Van Diepen. De beweging die in 1905 ten gunste van stadsgenoot Edward Joris¹²⁵ (door Van Diepen een intellectueel genoemd) was gelanceerd, had de boel opnieuw wat leven ingeblazen, maar een echte anarchistische agitatie kon dit niet worden genoemd, veeleer een brede solidariteitscampagne. Terloops: Turks correspondent van *Ontwaking* Edward Joris werd in juli 1905 te Constantinopel gearresteerd op beschuldiging van medeplichtigheid aan een Armeense aanslag op de Turkse sultan Abdul Hamid. Hij werd ter dood veroordeeld; de executie werd echter uitgesteld.¹²⁶

In die tijd vergaderden de Antwerpse anarchisten in een kapel, maar de intellectuelen domineerden er en het kwam tot een scheuring. Hier werd ongetwijfeld gealludeerd op het avant-gardecenakel de Kapel. De Kapel herbergde een uitgesproken anarchistische fractie en vormde de bakermat van *Ontwaking*.¹²⁷ Er zijn diverse aanduidingen dat aan de activiteiten van de Kapel een einde kwam door het uiteengroeien van de cultuurminnende burgers aan de éne kant, en de anarchistische kern aan de andere kant. In hoeverre er binnen deze laatste groep nog een tegenstelling bestond tussen arbeiders en intellectuelen is niet duidelijk. Victor Ressler, hoofdredacteur van *Ontwaking*, onderhield alleszins nog banden met de 'proletarische' bladen *Opstanding* en *Voorwaarts* tot 1908. Zijn 'intellectueel' blad *Ontwaking* zou in 1910 definitief elk anarchistisch karakter verliezen en Ressler zelf zou toetreden tot de Liberale volkspartij, waarvan hij mettertijd voorzitter werd.¹²⁸

Maar laten we terugkeren naar het kritische relaas van Van Diepen. De anarchistische groep die uit de scheuring tussen intellectuelen en arbeiders voortkwam, hield zich volledig afzijdig bij de grote dokstaking in 1907, toen het klimaat bij uitstek revolutionair was. Ze hield zich liever bezig met literatuur en parlesanten - een klassiek verwijt binnen de anarchistische bewe-

123 *Bulletin de l'Internationale Anarchiste*, 12-1909.

124 Vermeld als medewerker van het Antwerpse *Opstanding* (1914). Van Diepen ondertekende mede de anti-oorlogverklaring van 1915 (zie einde dit hoofdstuk).

125 Edward Joris (1876-1957), op vrij jonge leeftijd secretaris van de Borgerhoutse afdeling van de BWP, was rond 1902 om den brode naar Istanboel getrokken. Joris zou activist worden. H. Mommaerts (1973), *Edward Joris*, in: *Encyclopedie van de Vlaamse Beweging*, I, 726; H. Wiessing (1958); J. Moulaert (1979), 289, 377-381.

126 Over de zaak E. Joris zie o.a. J. Moulaert (1979), 377-381.

127 Zie hoofdstuk V, *De anarchistische ontwaking van Vlaamsgezinde jongeren*.

128 J. Moulaert (1979), 279, 432-433, 449-450.

118 *Het Bouwvak*, 1-3-1910, 1-5-1910; Aertsens was ook een tijd uitgever van *Het Bouwvak* en *De Houtbewerker*.

119 Deze naam doet een Joodse afkomst vermoeden; een diamantbewerker? Een zekere Hamburger was 'namens België' vertegenwoordiger op het internationaal congres van 1907 in Amsterdam. Ene W. Hamburger hield in de jaren vóór de oorlog in Antwerpen en Mechelen voordrachten over rationele opvoeding.

120 *Bulletin de l'Internationale Anarchiste*, 10-1908.

121 *Voorwaarts*, 5, 2-1908; 11, 5-1909; 6-1909.

122 *Voorwaarts*, 2, 12-1908; 3, 12-1908; 7, 3-1909; 6-1909.

ging. De groep wist zelfs geen krant in leven te houden, bedoeld was ongetwijfeld de tweede jaargang van *Opstanding* dat in 1906 vanuit St-Joost-ten-Node door W. Schouteten was gelanceerd.

De tweede beweging ten voordele van Joris in 1907 - Joris werd toen overigens vrijgelaten - was ook al niet specifiek anarchistisch en werd gevolgd door een inzinking in de propaganda. Ook *Voorwaarts* in 1908-1909 en de gelijktijdige pogingen om de groep te reactiveren konden niet worden volgehouden. De beweging voor Ferrer in 1909 was opnieuw een intellectuele, humanitaire, maar geen anarchistische beweging. De militanten waren naar aanleiding van de verkiezingen niet in de contramine gegaan op de socialis-tische bijeenkomsten. Het Antwerpse anarchisme had van in het begin aan bloedarmoede geleden en had niets ernstigs weten te bereiken, nog steeds volgens Van Diepen.

De beweging werd gekenmerkt door een tegenstelling tussen de Vlamingen en de enkele Nederlanders die er bedrijvig waren. Kortom, er waren in Antwerpen geen overtuigde militanten, terwijl de massa er bijzonder weinig bevattelijk was. Onverschilligheid en bekrompen egoïsme leken inherent aan het Vlaamse temperament te zijn.¹²⁹ Hoe Nederlands en 'ouvrieristisch' gekleurd zijn uiteenzetting ook was, we hebben weinig redenen om te twifelen aan de 'krachtlijnen' die Van Diepen van de beweging uittekent en die au fond overeenkwamen met het voorafgaande enthousiastere overzicht: de specifiek anarchistische propaganda beperkte zich tot een weinig continue pers en de band met de arbeidersbeweging was zwak, maar dat was geen typisch Antwerps zeer.

In 1910 kwam er toch weer een blad, *De Opstandeling*, dat het ongeveer een jaar zou uithouden, maar waarvan slechts enkele nummers bewaard bleven. Uitgever was F.S. Van Bockel.¹³⁰ Daarna was het wachten op enig teken van leven uit Antwerpen. In het voorjaar van 1913 lieten de plaatselijke Vrije Groep en zijn secretaris De Swert opnieuw van zich horen. De groep organiseerde een propagandatocht op het platteland en een meeting met de Nederlander G. Rijnders over de voorbije algemene staking.¹³¹

Vrijwel gelijktijdig vond te Mechelen een bijeenkomst plaats van de Vlaamse anarchisten met deelnemers uit Leuven, Brussel, Gent, Antwerpen, Mechelen "enz.". Het Mechelse blad *Het Vrije woord* kwam ter sprake, maar veel meer dan een gemeenschappelijke intentieverklaring tot steun aan het blad leverde dat niet op. Ook het probleem van het gebrek aan Vlaamse spre-

¹²⁹ *Bulletin de l'Internationale Anarchiste*, 1-1910.

¹³⁰ *De Opstandeling*, 2-1910, 11-1910.

¹³¹ *HW*, 2-1913, 4-1913, 6-1913.

kers werd er aangekaart. De Mechelaar Verbelen en de Gentenaar Adamas¹³² alleen volstonden niet; een cursus diende soelaas te brengen. De vakbeweging tenslotte bleek nog altijd in zekere mate de geesten te verdelen.¹³³

De Antwerpenaren mochten er dan niet zelf in slagen een blad van enige levensduur uit te brengen, een aantal van hen bleef zeggen dat het formaat, de periodiciteit en het niveau van *Het Vrije woord* hen niet voldeed. Wat de eerste twee punten betrof, kaatsten de realistische Mechelaars de bal terug met de vraag om steun van alle Vlaamse groepen. Het was niet de eerste keer dat de Antwerpenaars van een megalomaan optimisme getuigden. De Mechelaars verwezen naar de grote antimilitaristische manifestatie van 31 augustus 1913 te Den Haag naar aanleiding van de opening van het Vredespaleis, waar ook Verbelen het woord voerde. De Antwerpenaars hadden toen een extratrein laten inleggen waarop uiteindelijk slechts een handvol manifestanten plaats namen.¹³⁴ Het kertscongres in Antwerpen met afgevaardigden uit Mechelen, Leuven, Brussel en Ukkel, zou de meningsverschillen niet doen verdwijnen. In mei startten de Antwerpse anarchisten opnieuw met een eigen blad, *Opstanding*, terwijl *Het Vrije woord* bleef verschijnen.¹³⁵

Wat er van de Antwerpenaars ook mocht worden beweerd, als krantenmakers kwamen ze beter voor den dag dan de Gentenaars. Toch leken ook die na de eeuwwisseling van de relatief gunstige conjunctuur voor het anarchisme te profiteren. Na jaren stilte manifesteerde zich omstreeks 1904 opnieuw een openlijke anarchistische oppositie te Gent. In oktober van dat jaar vond voor een vrij groot gehoor een debat plaats tussen de Nederlander Samson en de Brusselaar Hardy aan de éne kant, de Gentse socialist Jan Samijn aan de andere kant.¹³⁶ Nog diezelfde maand kwam alweer een Nederlander, de Tolstojaan Lodewijk Van Nierop, spreken op een bescheiden revolutionaire, antimilitaristische meeting.

Anarchisme en vrij socialisme te Gent

In Gent leek het anarchisme onder de Jonge Wachters opnieuw enige respons te krijgen. Door toedoen van hun mentor Ferdinand Hardijns waren in

¹³² Pseudoniem van Jean Baptiste Schaut (Schout) (*1869 Roubaix; van Belgische ouders), krantenhandelaar. Adamas was wellicht in 1893 te Gent uit Nederland aangekomen. Hij was ook nog tijdens het interbellum in de beweging actief. SAB, Pol, BE, 16972: Adamas; D. Karolinski (1983), 135; J. Schildermans (1983), passim; G. Vanschoenbeek (1992), 698-699.

¹³³ *HW*, 4-1913.

¹³⁴ L. Bot, A. De Jong en A. Müller Lehning (z.d.), *25 jaar oorlog aan den oorlog. Herdenkingsnummer der IAMV. Speciale uitgave van "De Wapens neder" ter gelegenheid van het vijfentwintig jarig bestaan der IAMV in Nederland. Uitgegeven in opdracht van het kerstcongres der IAMV*, z.p., 6; *HW*, 9-1913, 10-1913.

¹³⁵ *HW*, 1-1914; *Opstanding*, 5-1914 t.e.m. 7-1914.

¹³⁶ *POV*, 7667, 8, Rijksv. Gent, 18-10-1904; *Ins*, 22-10-1904; G. Vanschoenbeek (1992), 299.

augustus 1904 binnen de SJW de vormingscursussen gestaakt omdat er te veel werd gediscussieerd over anarchie, socialisme, parlementarisme en anti-parlementarisme. In *Vooruit* werd toen ook geregeld van leer getrokken tegen het anarchisme en in het bijzonder tegen Domela Nieuwenhuis die in zijn *Vrije socialist* de Gentse BWP en Anseele niet spaarde. Ooit was het anders geweest. Vooral Hardijns liet zich niet onbetuigd. Van hem zouden de geveugelde woorden zijn "Anarchie is het delirium tremens van de persoonlijke vrijheid" en volgens de anarchisten sprak hij uit ondervinding.¹³⁷ Aan de radicalisering van de SJW kwam vooralsnog geen einde. In 1905 organiseerde de SJW een debat tussen Hendrik De Man en een anarchist, maar ook in dat jaar werd de SJW'er Prosper Plasschaert¹³⁸ uit de partij gezet wegens anarchistische sympathieën. De Man dan weer was lid van de studentenkring Ter Waarheid, die in 1904 was afgescheurd van de liberale kring 't Zal wel gaan. In de nieuwe groep domineerden socialistische ideeën, gaande van het anarchisme van Leo Picard tot het marxisme van De Man, dat alles gecombineerd met een radicaal flamingantisme. Als eerste initiatief gaf de groep Vermeylens *Kritiek der Vlaamsche beweging* opnieuw uit.¹³⁹

Vrijwel gelijktijdig roerde er zich wat bij het personeel van de Vooruit. De pas opgerichte bediendenbond kreeg op het partijbestuur te horen dat hij anarchistisch was. Dat hun secretaris de verdediging opnam van Maurits Heyman¹⁴⁰, die ontslagen was wegens anarchistische sympathieën, kon de bestuurders alleen maar in hun mening sterken. Van diverse zijden werd in die tijd het personeelsbeleid van Vooruit op de korrel genomen, zo ook, maar niet alleen, in *De Vrije socialist* van Domela Nieuwenhuis. Het was ook de tijd van de eerste Russische revolutie die ongetwijfeld de kritiek op het 'reformisme' in de hand werkte.¹⁴¹

De Gentse anarchisten lieten steeds meer van zich horen. Zo vroegen zij de socialistische om samen meetings te organiseren naar aanleiding van de Russische gebeurtenissen. Een van hen, Henri Janssens, was aanwezig op één van de stichtingscongressen van de Belgische CGT in juni 1905 en werd trouwens lid van het voorlopig comité van die CGT. Met weinig succes verdedigde hij daar merkwaardigerwijs de oprichting van werklozenkassen naar Gents model; anarcho-reformisme suggereert Guy Vanschoenbeek.¹⁴² Mogelijk vertegenwoordigde Janssens daar toen al de bescheiden Gemengde Vakbond waarvan hij de stichter was. Deze bond telde in 1906 164 leden en was naar verluidt aangesloten bij de CGT.¹⁴³ Hierbij dient toch opgemerkt dat hoewel

137 *HW*, 9-1911.

138 Prosper Plasschaert (°1888 Ledeberg), kelner, stond ongetwijfeld in contact met Heyman SAB, Pol, BE, 16938; P. Plasschaert; G. Vanschoenbeek (1992), 299, 305, *Bijlagen*, 203.

139 H. Elias (1971), 138; A. Willemsen (1974), 336.

140 Maurice Heyman (°1873 Gent). SAB, Pol, BE, 16989; F. Deflandre.

141 G. Vanschoenbeek (1992), 300-301, 305.

142 G. Vanschoenbeek (1992), 299.

143 *Ter waarheid*, 24-6-1906.

Gentenaars en in het bijzonder Janssens op verschillende landelijke onafhankelijke vakbondcongressen aanwezig waren, bij die gelegenheden in de Waalse revolutionaire bladen geen Gentse bonden bij naam werden genoemd. Zo werd Janssens op het stichtingscongres van het Belgisch Vakverbond vermeld als tolk. Veel kan die Gentse onafhankelijke vakbeweging toch niet hebben voorgesteld.

Wat er ook van zij, in 1906 pakten de Gentse anarchisten ook enige maanden met een eigen blad uit: *Ter Waarheid*. Uitgever was de gewezen bediende van Vooruit Heyman. Het blad mocht niet worden verward met de gelijknamige studentenkring; de titel verwees integendeel naar de socialistische propagandaclub De Waarheid. Het hele verschil zat in het voorzetsel ter. Het blad meende niet de waarheid in pacht te hebben, maar wilde die zoeken; vergissingen waren hierbij niet uitgesloten. De groep organiseerde ook een goed bijgewoonde meeting over de vakbeweging met Samson en Chapelier. Samijn en Anseele waren aangekondigd, maar kwamen niet opdagen. Op de hele onderneming kwam nauwelijks socialistische reactie.¹⁴⁴

Na juli 1906 hoorde men volgens Guy Vanschoenbeek in zijn studie over het Gentse socialisme niets meer van de groep; hooguit zag men nog enkele individuele anarchisten opduiken. Het anarchisme leek een zachte dood gestorven. Die doodstrijd werd evenwel toch nog wat gerekt. In juli 1907 gaf Heyman een stand van zaken aan het revolutionair-syndicalistische blad *L'Action directe*. De anarchisten waren te weinig talrijk en in teveel sectoren tewerkgesteld om een echte vakbond te kunnen vormen. Toch hadden ze enkele interessante ervaringen opgedaan. De anarchisten hadden een zekere invloed in de pas gevormde bond van bakkers die de klassenstrijd en de politieke onafhankelijkheid voorstond. Ook bij de vorming van de bond van arbeiders die tewerkgesteld waren in de sector van de krantendistributie, waren zij betrokken. Het meest spectaculair was ongetwijfeld in 1906 de stichting van de bond van tramperspersoneel geweest, die na belangrijke successen door systematische ontslagen gedecimeerd was.¹⁴⁵

In 1907 ook werd door toedoen van de Antwerpse diamantbewerker het onafhankelijke Belgisch Vakverbond gevormd. Het initiatief werd door Huysmans bijzonder bestreden, zo ook te Gent op een meeting, waar de Mechelse anarchist Verbelen met hem in de contramine ging. Huysmans zou bij die gelegenheid beweerd hebben, dat zijn grote vriend, Kropotkin, hem had toevertrouwd dat het parlementarisme een noodzaak was geworden. Prompt had de Gentse correspondent, Heyman, de Russische anarchist een brief geschreven. Het antwoord kwam per kerende post. De bewering van Huysmans werd formeel gelogenstraft.¹⁴⁶

144 *Ter waarheid*, 15-4-1906 t.e.m. 22-7-1906, in het bijzonder 24-6-1906; G. Vanschoenbeek (1992), 309-310.

145 Zie ook *Ter waarheid*.

146 *AD*, 7-7-1907; *De Vrije socialist*, 17-7-1907.

Einde 1908 stuurde Maurits Heyman, secretaris en penningmeester van de Gentse Vrije Groep, een zeer - ongetwijfeld te - rooskleurig rapport naar het *Bulletin* van de Anarchistische Internationale.¹⁴⁷ De groep, die tien jaar tevoren door een tiental kameraden was opgericht, telde in 1908 114 leden. De oprichters maakten nog steeds de kern uit van de Groep. Een en ander moet worden gerelativeerd. Van georganiseerd naar buiten treden was in elk geval jaren lang geen sprake geweest en van die oudstrijders is ons enkel Adamas bekend. Dat er al die tijd een informeel anarchistisch weefsel bleef voortbestaan, is daarentegen zeer goed mogelijk. Naar aanleiding van de zaak Hartenstein bijvoorbeeld, in het voorjaar van 1909, toen het al weer stil was geworden rond het Gentse anarchisme, zou als bij toeval een stukje van dat weefsel worden blootgelegd, contacten met Russische revolutionairen inclusief.¹⁴⁸ Ook te Antwerpen zouden dat soort contacten overigens hebben bestaan. Hoe Heyman aan zoveel leden - de meeste waren oud-BWPers - kwam, blijft een open vraag.

De Groep kwam bijeen in de Parnassus, de zaal waar in 1877 het internationaal socialistisch congres plaatsvond. Bij gebrek aan "organisation visible, véritable" had de groep gedurende jaren alle propaganda op de BWP geconcentreerd, maar het was preken in de woestijn gebleven. Sinds 1907 hadden de anarchisten zich met meer succes in de vakbeweging begeven, nog steeds volgens de Gentse correspondent. Er was een kleine Onafhankelijke Schildersbond gesticht, met een zestigtal leden. Het schildersvak was één van die branches waar ambachtelijke tradities nog doorwerkten en een zeker 'aristocratisch' gevoel was de schilders niet vreemd. Aan de socialistische schildersbond werd in het anarchistische *Voorwaarts* verweten dat zij samen met de werkgevers de tewerkstelling van tijdelijken, werklozen bevorderden en dit ten nadele van de lonen. Ten nadele ook van de "bekwamen", klonk het nogal corporatistisch.¹⁴⁹ Vermoedelijk vertolkte dit standpunt in grote mate dat van de onafhankelijke bond. Behalve de Onafhankelijke Schildersbond was er ook de Vrije Gemengde Vakbond met 125 leden en ten slotte de Vrije Dokwerkersbond met 100 leden. Samen vormden zij een verbond dat een revolutionair programma aannam.¹⁵⁰ Zeker niet alle leden waren anarchisten, maar iedereen was het eens over de noodzaak van directe actie. In het bijzonder de Onafhankelijke Schildersbond zou revolutionair-syndicalistisch zijn geweest. Voor die bond en de Gemengde Vakbond werden in het anarchistische blad *Voorwaarts* ook aankondigingen opgenomen. Die bonden vergaderden net als de Vrije Groep in de Parnassus. De spoedige aansluiting nog

147 *Bulletin de l'Internationale Anarchiste*, 11-1908.

148 D. Maes (1992), 271, 275-276.

149 *Voorwaarts*, 3, 12-1908; *Het Bouwvak*, 1-3-1910.

150 Zie ook *L'Avant-garde*, 23-11-1908. Dit verbond zou volgens die bron vooral uit schilders hebben bestaan; voor de Vrije Dokwerkers, zie *De Vrije dokwerker*, (14-10-1908) l.e.m. 6-1909.

250 metaalbewerkers en 100 houtbewerkers werd in het vooruitzicht gesteld. Over een Onafhankelijke Metaalbewerkersbond vonden we verder niets, wel over een Onafhankelijke Houtbewerkersbond, ook al zo'n ambachtelijke, 'aristocratische' activiteit. Een zelfstandige bond met 220 leden zou al in 1900 bestaan hebben, in 1912 telde die bond - voor zover we mogen aannemen dat het nog altijd om dezelfde bond ging - nog 138 leden.¹⁵¹

De Onafhankelijke Schilders blijken in 1910 in elk geval nog te bestaan. Ze waren op dat ogenblik aangesloten bij, meer zelfs, ze zouden mede aan de basis hebben gelegen van de Nationale Onafhankelijke Federatie van het Ameublement, Bouwvak en Aanverwante Vakken. Deze onafhankelijke nationale federatie was goeddeels het resultaat van het tijdelijk enthousiasme rond het Belgisch Vakverbond. De zetel van de federatie was zoals al gezegd Mechelen. Redactie en administratie van het blad van deze federatie, *Het Bouwvak. Le Bâtiment*, waren in Gent gevestigd, op de Houtlei 42, het adres van de Parnassus. Het blad was in 1910 aan zijn tweede jaargang toe. Uitgever was J. Michiels van de Onafhankelijke Schildersbond die ongetwijfeld ook de Jan Michiels was die in het anarchistische *Ter Waarheid* schreef én adverteerde voor pleisteren borstbeelden van Elisée Reclus en Louise Michel. De Gentse Verbroederde Schrijnwerkers en Timmerlieden waren eveneens bij de Nationale Federatie aangesloten. Gaat het hier om de door Vanschoenbeek bedoelde Onafhankelijke Houtbewerkers? Maakten uit het Gentse verder nog deel uit van de federatie: de bouwvakkers van Gent en omgeving, de bouwvakkers en de Onafhankelijke Houtbewerkers van Eeklo. Op de koop toe was er toen te Gent (opnieuw?) een Federatie van Onafhankelijke Vakbonden bedrijvig. In 1912 bleken redactie en administratie van *Het Bouwvak* nog altijd te Gent gevestigd te zijn.¹⁵² In oktober 1913 nam het Gents Onafhankelijk Verbond deel aan het congres dat de stichting van een nieuw Belgisch Vakverbond moest voorbereiden. Hoe groot het aandeel van de anarchisten bij dit alles was, is een andere vraag.

Guy Vanschoenbeek verwijst in verband met de onafhankelijke of vrije schilders en dokwerkers naar de zogenaamde vrije socialisten te Gent. Deze Gentse vrije socialisten mogen niet met de anarchisten worden verward. Zichzelf vrije socialisten noemen was natuurlijk vragen om verwarring. Die vlag dekte nu eenmaal verschillende ladingen. Vaak ging de dissidentie het kader van het partijprogramma niet fundamenteel te buiten en berustte ze veeleer op tactische en eventueel ook persoonlijke tegenstellingen of werd ze gevoerd door verontwaardiging over misstanden binnen de beweging. Soms ook was ze zwaar ideologisch geladen. Zo doopte Domela Nieuwenhuis zijn krant *De vrije socialist*. Het spreekt vanzelf dat partij-instanties die in een dissident al

151 G. Vanschoenbeek (1992), 509.

152 *Het Bouwvak*, 1-3-1910, 1-5-1910, 8-1912, 12-1912; we konden van dit blad slechts vier nummers achterhalen.

vlug een anarchist zagen, deze spraakverwarring niet ongenegen waren. Te Gent was de vrije socialistische dissidentie er één van de eerste soort. Ze concentreerde zich rond de persoon van twee gemeenteraadsleden, De Bruyne en Baudewijn. Beiden namen afstand van de door de socialistische gevolgd obstructiepolitiek na hun mislukte inbraak in het liberale schepencollege dat niet over een meerderheid in de gemeenteraad beschikte.

Onder de benaming vrije socialistische waagden ze vanaf 1907 hun kans in de verkiezingen, waarbij ze grosso modo een duizendtal stemmen waard bleken. Hun ideeën goed, getuige hun blad *De Waarheid* - niet te verwarren met het anarchistische *Ter Waarheid* - had veel weg van een politieke hutspot. Inzake de vakbeweging stonden zij een apolitieke opstelling voor, zonder dat een radicalisme à la CGT hun goedkeuring kon wegdragen. De vrije socialistische stonden uiteindelijk mede aan de wieg van de Vrije Dokwerkersbond en de Onafhankelijke Schildersbond. Er was al sinds 1904 binnen de socialistische dokwerkersbond sprake van lasteraars, daarna van anarchisten. Hun kritiek concentreerde zich op de persoon van Frans Temmerman die het voorzitterschap van de bond en bedrijvigheid als stuwadoor cumuleerde. Eén van de critici was Frans Cogh, die een plaats zou krijgen op de lijst van de vrije socialistische.¹⁵³ Van een anarchist leek hier geen sprake, maar dat verhinderde de libertairen, zoals we zagen niet om zich einde 1908 te herkennen in de Vrije Dokwerkers die er overigens spoedig het bijltje bij neerlegden. Ook een vrije socialist was de houtbewerker Emiel Meire, die naar eigen zeggen werd geroyeerd uit de socialistische houtbewerdersbond omdat hij er voorzitter Lampens van had beschuldigd zijn verkiezingscampagnes met vakbondsgeld te bekostigen. Hij werd actief in de onafhankelijke vakbeweging van houtbewerders. Samen met "kameraad" (de anarchist?) Janssens¹⁵⁴ en "vriend" L(ouis?) Hardijns poogde hij in 1910 te Zwijnaarde een aanzet te geven tot een onafhankelijke bouwvakkersorganisatie.¹⁵⁵ Louis Hardijns en Meire stonden ook op de lijst van de vrije socialistische.¹⁵⁶ Meire zou einde 1913 deelnemen aan het stichtingscongres te Luik van een nieuw Belgisch Vakverbond. Inmiddels hadden de Verbroederde Schrijnwerkers wel al laten weten dat de vrije socialistische advocaat De Bruyne ongetwijfeld niet hun opinie over de vakbeweging vertolkte.¹⁵⁷ De Vrije Schildersbond tenslotte leek veeleer een revolutionair-syndicalistische dan een vrije socialistische aangelegenheid.

De dissidentie van de vrije socialistische viel samen met een periode van gemiddeld binnen de Vooruit én heropleving van het anarchisme. Toch waren anarchisme en vrij socialisme te Gent, behalve enige raakpunten in de onafhankelijke vakbeweging, duidelijk onderscheiden. De invloed van de onaf-

153 G. Vanschoenbeek (1992), 298-299, 301-305, 310-313, 318-320, 502-503.

154 Vermoedelijk de vakbondsman Henri Janssens.

155 *Het Bouwvak*, 1-3-1910.

156 G. Vanschoenbeek (1992), 318, *Bijlagen*, 196.

157 *Het Bouwvak*, 1-3-1910.

hankelijke vakbeweging te Gent was overigens minimaal. Op haar hoogtepunt in 1908 was haar ledental hooguit één twintigste van dat van de socialistische vakbeweging. Voor het anarchisme leek na 1909 het hoogtepunt voorbij te zijn. Adamas sprak nog wel op enkele meetings buiten Gent en schreef in de Antwerpse en Mechelse bladen. De Gentenaars waren ook vertegenwoordigd op de Vlaamse bijeenkomst van april 1913, maar op het kerstcongres van 1913 bleek nog maar één kameraad op persoonlijke titel aanwezig te zijn. Nochtans, schreef *Het Vrije woord*, de aanval moest gelanceerd worden vanuit Gent, dat Mekka der sociaal-democraten. Mechelen, Antwerpen, Leuven en Brussel zaten te wachten tot de kameraden daar het signaal gaven.¹⁵⁸ De Gentse kameraden zelf hadden in 1908 toen ze nog volop blaakten van vertrouwen, geklaagd dat Vlaanderen gescheiden was van Wallonië door een taalgrens en van Nederland door een politieke grens.¹⁵⁹

Centralisme of federalisme?

De revolutionaire beweging in Wallonië bleef er wat verweesd bij zitten na het wegdeemsteren van organisaties als de GCL en de Fédération Anarchiste, de CGT en het Belgisch Vakverbond, en niet te vergeten het verdwijnen van bladen als *L'Insurgé* en *L'Action directe*. Het Brusselse *Le Révolté* kon deze leemte niet vullen, maar toch duurde het nog tot september 1910 vooraleer te Luik een nieuw anarchistisch blad het licht zag, *L'Emancipateur*. Voor de redactie was Jean Kroonen van Rétinne-Micheroix verantwoordelijk, voor de administratie L. Pleyers¹⁶⁰ van Chession-Fléron. Het blad was een strijdbare vakbeweging genegen. Diverse medewerkers waren actief geweest of waren het nog in de revolutionaire syndicalistische beweging: Camille Brassinne¹⁶¹, Nicolas Pipelaert¹⁶², M. Nottet, Victor Rousselle¹⁶³, G. Delincé, J. P. Voos¹⁶⁴, Jules Ledoux. Dat impliceerde evenwel niet dat het blad het revolutionaire syndicalisme op zich voldoende achtte. De ondertitel *Or-*

158 *HW*, 4-1913, 1-1914, 6-1914.

159 *Bulletin de l'Internationale Anarchiste*, 11-1908.

160 L. Pleyers was afdelingsverantwoordelijke van de GCL voor Fléron geweest.

161 Camille Brassin(n)e berichte in 1913 vanuit Antwerpen aan *L'Action anarchiste* over de Minervafabriek waar hij toen blijkbaar werkte. In het bijzonder had hij het over de druk die uitgeoefend werd op diverse leden van de Syndicat des Mécaniciens de Liège om bij de socialistische bond aan te sluiten. Hij was begin 1914 één van de pleitbezorgers van de Caisse de Secours du Syndicat des Travailleurs du Bois. Brassine was als redactielid van *L'Action ouvrière* ook aanwezig op het congres van de Union des Syndicats de la Province de Liège dat op 12 en 13 april 1914 plaats vond. *L'Action anarchiste*, 15-5-1913; *L'Action ouvrière*, 1-3-1914, 1-5-1914.

162 Waarschijnlijk Nicolas Pipela(e)rt van de revolutionaire mijnwerkers van Jemeppe.

163 Victor Rousselle (°1888 Jemeppe-sur-Meuse), fabrieksarbeider, woonachtig te Jemeppe. Was aangesloten geweest bij de Fédération Anarchiste de Belgique (1909). Rousselle was alleszins tot begin de jaren twintig actief als anarchist. SAB, Pol, BE, 16965: V. Rousselle; *Rév.*, 6-2-1909; D. Karolinski (1983), 154.

164 J.P. Voos was vermoedelijk van Jemeppe.

gane communiste-anarchiste révolutionnaire was ongetwijfeld al een aanduiding in die richting.¹⁶⁵ Toch gooide het blad zich volop in de strijd tegen de centralisatie van de vakbeweging zoals de socialisten die toen onder meer te Luik wilden bewerkstelligen.

Lucien Hénault was in 1902 officieel uit de Luikse BWP gezet, maar in de vakbeweging had de partij de eerstvolgende jaren nog geen vrij spel. De Luikse vakbeweging, zeker die van de mijnwerkers was organisatorisch bepaald zwak. Het particularisme vierde hoogtij en veel meer dan spaarkassen die op geregelde tijdstippen de inleg verdeelden, waren de bonden niet. Dit "localisme" werd her en der in de hand gewerkt door het toenemende succes, dat zogenaamde economische groepen, vooral sinds de eeuwwisseling, onder de mijnwerkers hadden. Door samenaankoop probeerden die groepen billijke prijzen te bedingen. Aan de coöperaties werd de duurte van hun produkten, hun afhankelijkheid van de politici en hun interne tegenstellingen aangewreven. De coöperaties dan weer verweten de economische groepen gebrek aan politieke en coöperatieve beginselvastheid: met de opbrengst van de coöperatieve beweging werd immers menig werk van de partij gesteund. Vooral in Seraing stonden de economische groepen sterk; ze vormden er zelfs een federatie.

Die groepen waren in meerderheid socialistisch, hoewel ze volgens bepaalde bronnen een zekere anarchistische invloed ondergingen. Een groepsnaam als *Les Libertaires* wees in die richting. Toch was het anarchistische blad *Le Réveil des travailleurs* de coöperatieve beweging niet vijandig gezind; zijn verankering in de Luikse *La Populaire* zal daar niet vreemd aan geweest. Dat veranderde in 1903 met *L'Insurgé*; het blad toonde zich een uitgesproken voorstander van de economische groepen. Maar over meer dan zeer algemene aanduidingen van een anarchistische aanwezigheid in deze groepen beschikken we niet. Het "groupisme" leidde wel tot ernstige spanningen binnen de Luikse federatie. De federale statuten bepaalden dat iemand, om zich kandidaat te kunnen stellen bij de polls, lid moest zijn van de vakbond en een trouwe klant van de coöperatie. Te Seraing paste men deze regel niet toe, wat leidde tot een openlijk conflict met de federatie. De *Union des Mineurs* van Seraing, die niet was aangesloten bij de Federatie, ging - met steun van volksvertegenwoordiger Smeets - zelfs zover een campagne tegen de Federatie te lanceren en het stichten van onafhankelijke bonden te bevorderen. Pas in 1911 werd over de kandidaatstelling bij polls een compromis bereikt en voor een toenadering tussen de economische groepen en coöperatie was het wachten tot 1914.¹⁶⁶

165 *L'Emancipateur*, 13-10-1912, 27-10-1912.

166 *Ins.* 26-9-1903; 31-10-1903; 23-4-1904; 1-7-1905; J. Bondas (1955), 242-248; E. Vanderwelde (1936), 117; S. Beelen (1975), 109-111, 113-115; L. Flagothier-Musin (1985), 18-20.

Midden deze particularistische sfeer poogden vakbondsleiders als Dejardin, vanaf 1909 ook socialistisch volksvertegenwoordiger, de vakbeweging naar Duits model te centraliseren. Plaatselijke afdelingen waren in die optiek louter uniforme tussenschakels tussen de leden en de centrale. Tegelijk moesten de bonden door hoge, gecombineerde bijdragen sterke kassen opzetten: werkloosheids-, stakings-, ziekte- en pensioenkassen. In 1908 werd door toedoen van de Syndicale Commissie en Dejardin de Centrale Régionale de Liège in het leven geroepen waartoe onder meer de mijnwerkersbond van het Plateau van Herve, maar ook de oude Luikse Fédération des Mineurs en nog een aantal andere bonden als die van Tilleur en Jemeppe toetraden. De twee volgende jaren had de provinciale centrale veel toeloop.¹⁶⁷

Anarchisten en revolutionaire syndicalisten konden bij dit centralistisch offensief dat door Syndicale Commissie gepatroneerd werd, niet afzijdig blijven. De anarchisten mochten dan voor een goed deel onder de mijnwerkers recruterende, de Fédération du Travail had bij die groep maar een matig succes geboekt. Het particularisme schiep ongetwijfeld ruimte voor de anarchistische en revolutionaire syndicalistische actie, maar was er zeker niet het produkt van. Tegenover het socialistische centralisme plaatsten anarchisten en revolutionaire syndicalisten het federalisme, een afgezwakt revolutionair syndicalisme zo men wil, dat door zijn afwijzing van stevig gespekte kassen en zijn respect voor de autonomie van de bonden op de maat van het plaatselijke particularisme was gesneden, maar dit met het oog op de propaganda door de vorming van een federatie toch wilde overstijgen. De strijd tussen centralisme en federalisme kreeg in de Luikse mijnwerkersgemeenschap de allure van een kleine krachtmeting. De Luikse traditie van openlijk debat tussen anarchisten en socialisten kende hier mutatis mutandis een laatste hoogconjunctuur. Hoogtepunt daarbij vormde ongetwijfeld het debat tussen Louis de Brouckère en Henri Fuss op 31 december 1911 in *La Populaire* te Luik.¹⁶⁸

De federalisten dolven het onderspit. De *Union des Syndicats* die de Fédération du Travail opvolgde, wist slechts enkele mijnwerkersgroepen aan te trekken. In 1913 kwamen de mijnwerkersbonden van Seraing en Ougrée, in 1914 de grote bond van Flémalle bij de provinciale centrale die sinds 1912 was aangesloten bij de Syndicale Commissie. In 1914 gold de Luikse mijn-

167 S. Beelen (1975), 119-121, 134, 137-141; L. Flagothier-Musin (1985), 60-61; J. Michel (1977), 447.

168 *Em.* 18-9-1910, 2-10-1910, 28-1-1912, 10-3-1912, 9-6-1912, 18-8-1912, 31-8-1912, 15-9-1912, 30-9-1912, 26-1-1913. De spreekbeurten van zowel de Brouckère als Fuss werden als brochure verspreid, resp. door de Centrale Syndicale des Mineurs de la Province de Liège en de Union des Syndicats de la Province de Liège: L. de Brouckère (1912), *Le centralisme syndical. Discours prononcé par le citoyen L. de Brouckère en réplique au citoyen Fuss-Amoré au meeting contradictoire du 31 décembre 1911 à Liège*, Liège, weergegeven in L. de Brouckère (z.d.), 231-252; H. Amoré (1912), *Centralisme ou fédéralisme. Compte-rendu sténographié des discours prononcés par le camarade Henri Amoré dans sa controverse avec le citoyen Louis de Brouckère le 31 décembre 1911, à la Populaire, à Liège*, Liège.

werkerscentrale voor de andere mijnbakkens als een voorbeeld van een moderne, gecentraliseerde vakbeweging.¹⁶⁹

1913. Wetenschappelijk staken en subtiele diplomatie

Behalve het verzet tegen de centralisatie van de vakbeweging predikten de anarchisten de onthouding bij verkiezingen. Het was niet de eerste keer dat dit gebeurde. Al in 1902, 1903, 1904 en 1906 had *Le Réveil des travailleurs* en daarna *L'Insurgé* manifesten de wereld ingestuurd met de oproep blanco te stemmen.¹⁷⁰ Voor de verkiezingen van 1912 kwam men in dat opzicht tot een coördinatie tussen de verschillende anarchistische bladen, het Mechelse *Het Vrije woord* inclusief. Het resultaat was een manifest dat voor heel België moest dienen: *Les anarchistes aux électeurs*. De boodschap loog er niet om: "Voter c'est abdiquer. Voter c'est légitimer son esclavage".¹⁷¹ De verkiezingen brachten voor socialisten en liberalen geenszins de verhoopte val van de katholieke regering. Het overgrote deel van de zetels die toen extra te verdelen waren, viel te beurt aan de katholieken. Zij konden hun meerderheid, die stilaan erg krap was geworden, gevoelig verruimen. Dat de anarchistische propaganda voor onthouding bij de verkiezingen zou bijgedragen hebben tot de katholieke overwinning, valt te betwijfelen. Te Luik, zwaartepunt van de anarchistische beweging, steeg het aandeel van de BWP in de stemmen van 45,8 % in 1908 tot 48,8 % in 1912.¹⁷² In elk geval mag wat dit aspect aangaat, de invloed van de anarchistische propaganda gering worden geacht. Veelbetekenend is dat de anarchistische pers noch in 1912, noch bij andere verkiezingen aanspraak maakte op dergelijke verdienste.

Het moet zijn dat men door deze campagne de smaak van de samenwerking te pakken had gekregen of in elk geval voor de zoveelste keer de noodzaak ervan had ingezien, want vanaf juli van hetzelfde jaar kwam in *L'Emancipateur* andermaal een discussie op gang over de noodzaak aan een samenwerkingsverband. Begin 1913 besloot op een bijeenkomst in Luik de meerderheid van de aanwezige Luikenaars en de vertegenwoordigers van Antwerpen en Brussel opnieuw een federatie in het leven te roepen: de *Fédération Communiste Anarchiste*. Er werd een comité opgericht met als secretaris Julien Delville.¹⁷³ De federatie stak van wal met een landelijk verspreide antimilitaristische affiche en een speciaal nummer van *L'Emancipateur* over militarisme en patriottisme. De daaropvolgende ge-

169 S. Beelen (1975), passim; J. Michel (1977), 447; L. Flagothier-Musin (1985), 61-63.

170 *RDT*, 1-3-1912; *Ins*, 17-10-1903, 11-6-1904, 12-5-1906.

171 *Em*, 12-5-1912, 6-1912; *La Presse anarchiste belge. Les anarchistes aux électeurs. Elections législatives du 2 juin 1912*, Brussel, in: IISG, Netlau, België.

172 L. Flagothier-Musin (1985), 35.

173 *Em*, 25-12-1912, 12-1-1913.

rechtelijke vervolging zette spoedig een domper op de activiteiten van de *Fédération Communiste Anarchiste*.¹⁷⁴

Anders dan verhoopt dus draaiden de verkiezingen van juni 1912 voor de oppositie, de socialisten in het bijzonder, uit op een nederlaag. Na de mislukte algemene staking van 1902 bleek nu ook de strategie om met een antiklerikale meerderheid het zo begeerde algemeen stemrecht te veroveren ondeugdelijk. Binnen de BWP gingen de poppen aan het dansen. Een derde algemene staking was niet meer te vermijden, de leiding van de partij zou er echter stevig haar stempel op drukken. Alle vorige algemene stakingen hadden hun spontaneïteit gemeenschappelijk, hun plotse uitbarsting van volkswede waarna de BWP zich gedwongen zag haar verantwoordelijkheid op te nemen en de nodige leiding te geven. In 1913 zou dat niet meer waar zijn. Geen onvoorbereide, impulsieve en woelige staking meer. De derde algemene staking moest "wetenschappelijk" worden georganiseerd.

Zoveel bleek al uit de samenstelling van het Nationale Comité voor het Algemeen Stemrecht en de Algemene Staking dat nog in juni 1912 door een buitengewoon partijcongres werd geïnstalleerd. Behalve de Algemene Raad van de partij waren daar ook de Syndicale Commissie, het comité van de Federatie van Coöperatieven en dat van de Nationale Federatie van Beroepsgroepen vertegenwoordigd. Diverse commissies dienden vervolgens de staking tot in de puntjes voor te bereiden. Een commissie diende een spaaractie bij de arbeiders te organiseren, een andere was verantwoordelijk voor de voorradings. Bovendien moesten de stakers tot elke prijs in toom worden gehouden. Met het oog daarop werd een eigen ordemacht gevormd, waar de jongeren - een risicofactor zo was gebleken in 1902 - in werden geïntegreerd. Er werd een systeem van stakerskaarten uitgewerkt; manifestaties en andere samenkomsten werden beperkt en gestroomlijnd. De arbeiders werden droog gelegd en tegelijk wilde men ze verstrooien met culturele en andere opvoedende activiteiten.

Ondertussen stelde het Nationale Comité zich zeer onderhandelingsgezind op. In november 1912 diende Vandervelde een voorstel tot grondwetsherziening in. In de grond vroeg de socialistische voorman niets meer dan dat een institutioneel kader zouden worden gecreëerd, waarbinnen de kwestie van het algemeen stemrecht kon worden aangekaart. Op 6 maart 1913 verdaagde het Nationale Comité zelfs de beslissing om op 14 april de algemene staking te laten ingaan. Het zag er nochtans niet goed uit voor het wetsvoorstel van Vandervelde. Al in januari 1913 had regeringsleider de Broqueville de algemene staking het voorspel van de anarchie genoemd en op 12 maart viel het

174 *Em*, 26-1-1913, 9-2-1913, 3-1913; *L'Action anarchiste*, 1-4-1913 t.e.m. 15-6-1913.

voorlopig verdict : voor een grondwetsherziening dienden de kiezers geraadpleegd; de volgende verkiezingen zouden in juni 1914 plaatsvinden.¹⁷⁵

Ook in maart 1913 fuseerde *L'Emancipateur* met het Brusselse *Le Révolté* tot *L'Action anarchiste*. De nakende algemene staking was daar ongetwijfeld niet vreemd aan. Met *L'Action anarchiste* wilden de anarchisten, nu de politieke en sociale conjunctuur weer eens in opwaartse zin leek te evolueren, hun krachten bundelen om de anarchistische ideeën onder de massa uit te dragen. De opstellers betuigden hun sympathie voor spontane volksbewegingen, evenals voor een vakbeweging die afgestemd was op directe actie en economisch federalisme, zonder zich evenwel door de ene of de andere beweging te willen laten opsloppen. Dient het daarbij nog gezegd dat het blad fundamenteel tegen elk reformisme was gekant. Het grote doel was "la Révolution par en bas, sans échéance prophétique : une révolution économique ... (qu'il est impossible de prévoir mais dont les prodromes sont manifestes). ... Tout ce qui nous paraîtra favoriser le courant révolutionnaire, aura notre appui."¹⁷⁶

Van 23 tot 25 maart kwam opnieuw een buitengewoon congres van de BWP bijeen. Op 14 april ging de algemene staking van start. 375.000 à 450.000 werknemers legden het werk neer. Intussen werd in het parlement een subtiel spel gespeeld. Op 22 april werd een liberale motie aangenomen die de oprichting vroeg van een parlementaire commissie ter bestudering van het gemeentelijk en provinciaal kiesrecht. Even ook had de Broqueville van zijn tong laten rollen dat een grondwetsherziening niet uitgesloten was. Voor het Nationale Comité, daarin gevolgd door een ruime meerderheid van BWP-congressisten, was dit voldoende om de staking na tien dagen af te blazen.

De houding van de anarchisten tegenover de algemene staking was aan evolutie onderhevig. Aanvankelijk was de afwijzing totaal en waren alle gelegenheden goed om de minutieuze voorbereiding in het belachelijke te trekken. Het ging om een dubbel bedrog : het doel deugde niet; het middel, een vreedzame algemene staking, evenmin. Vroegere ervaringen konden hen in die mening alleen maar sterken. "Les travailleurs n'ont pas de patrie. C'est pourquoi des hommes bien intentionnés ont cherché un moyen de donner une patrie aux travailleurs : l'égalité politique c'est-à-dire le suffrage universel."¹⁷⁷

Maar op de valreep bleek dat de meningen uiteen liepen omtrent de te volgen tactiek. Sommigen bleven de staking volledig afwijzen, "démoralisante ... la grève est fatalement réactionnaire. Quand serons-nous guéris de la peste politique?"¹⁷⁸ Een andere fractie, waarvan Jean Kroonen een woordvoerder was, gaf zich rekenschap van het oneigenlijk gebruik dat van

175 Over de algemene staking van 1913 zie C. Van Overbergh (1913); A. Mommen (1980), 225-231; M. Liebman (1979), 162-182; P. Delfosse (z.d.), II, 197-221; G. Deneckere (1991), 451-520.

176 *L'Action anarchiste*, 23-3-1913.

177 *L'Action anarchiste*, 23-3-1913.

178 *L'Action anarchiste*, 15-4-1913.

de algemene staking werd gemaakt, maar wou zich niet distantiëren van de arbeiders. Hun gebrek aan bewustzijn maakte hen dubbel ongelukkig. Waarvoor hun broeders de arbeiders dan ook in opstand kwamen of de armen kruisten, de anarchisten zouden hun ter zijde staan, uiteraard niet om een hervorming van de kieswetgeving te helpen binnenhalen, maar om ze bewust te maken van de onzin daarvan. Zoiets ging vlotter in tijden van gisting en latente revolte. In een dergelijk klimaat kon een politieke staking een "economische" draagwijdte aannemen. *L'Action anarchiste* wees erop dat de arbeiders revanche konden nemen voor al het politiek misbruik dat van het wapen van de algemene staking was gemaakt. "Oui, mais il y a l'imprévu" vatte dat blijvende sprankeltje hoop samen, ondanks alle vorige ervaringen. Een mislukking was bovendien geen ramp : een nederlaag zou duidelijk maken dat de directe actie, het anarchistisch syndicalisme het enige alternatief was. La politique du pire, dus. Al bij al waren de anarchistische verwachtingen ten aanzien van de algemene staking groter dan in 1902.¹⁷⁹

Ten onrechte, zo werd al vlug duidelijk. De anarchistische verontwaardiging was groot. De socialisten hadden allesbehalve een overwinning behaald, de regering had zich tot niets verbonden. De mislukking was te wijten aan de verzoeningsgezindheid van de socialisten die genoeg namen met de subtiliteiten van een parlementaire procedure. De BWP-leiders hadden de beweging waar ze eerst zo tegen waren, geaccapareerd en vervolgens stopgezet na een groteske vertoning. In het bijzonder de socialistische uitspraken over de waardigheid van de stakers zaten de anarchisten hoog. Dat burgers dergelijke uitspraken deden, tot daar aan toe, maar socialisten. "Zij hebben elke notie van klassenstrijd verloren." Een neveneffect van de algemene staking voor de anarchistische beweging was dat aan de samenwerking tussen *L'Emancipateur* en *Le Révolté* een einde kwam door bij die gelegenheid gebleken divergentie.¹⁸⁰

Het resultaat van de algemene staking leek inderdaad mager in het licht van de ingezette middelen en ook van de mogelijkheden die er nog waren op het ogenblik van het afbreken ervan. Veel had de BWP niet verkregen : een parlementaire commissie met louter raadgevende bevoegdheid, waar de verdedigers van het algemeen stemrecht in de meerderheid waren, met een opdracht die uiteenlopend geïnterpreteerd werd, een commissie waarvan de werkzaamheden vervolgens weinig opschoten. Toen in 1914 verkiezingen weerom teleurstellend uitvielen voor de antiklerikalen, was alles opnieuw te beginnen.

De Duitse marxiste Rosa Luxemburg, die ook al in 1902 een meningsverschil met Vandervelde had uitgevochten, zat met haar oordeel dan ook grotendeels op de lijn van de Belgische anarchisten. Een politieke staking opge-

179 *L'Action anarchiste*, 23-3-1914, 1-4-1913, 1-6-1913.

180 *L'Action anarchiste*, 1-5-1913, 15-5-1913; *Rév.*, 15-5-1913.

vat als een strategisch maneuver, lang op voorhand gepland en wijsneuzig met een tikje van de toverstok ten uitvoer gebracht, had geen kans van slagen. Dergelijke operatie was steriel; zij miste elk schokeffect. Een politieke staking was geen wondermiddel, liet zich niet berekenen; zij had slechts kans van slagen in een revolutionaire situatie, als "uitdrukking van een sterk geconcentreerde revolutionaire energie". Voor Rosa Luxemburg wees alles dus op een nederlaag.¹⁸¹

Het oordeel van de historicus Marcel Liebman is meer genuanceerd. De algemene staking was in een aantal opzichten zeker een overwinning te noemen. Zij was geen teleurstelling voor de organisatoren. Noch in 1902, noch in 1913 verhoopten de BWP-leiders zo maar het algemeen stemrecht door een massa-actie te verwerven. Toen ze in 1913 uiteindelijk wel zelf het initiatief nam, dan was dat om andere redenen: de partij hoopte zo de eenheid van haar opdringende troepen te kunnen bewaren. Door een miskenning van de spontane volkswoede zouden de BWP-leiders hun troeven uit handen geven, het kwam er op aan dit drukkingsmiddel te moduleren. De voorstanders van een geordende, vreedzame algemene staking boekten in 1913 een belangrijke overwinning. Zij boezemden met hun initiatief weliswaar geen schrik in, maar bewezen de arbeidersmassa in de hand te hebben. 1913 was voor het organisatie- en actiemodel van de BWP-leiding een overwinning.¹⁸²

Het Belgisch Vakverbond tweede uitgave

De stichting van de Centrale Syndicale des Mineurs noch de teloorgang van het Belgisch Vakverbond waren van die aard dat ze de Luikse revolutionair-syndicalistische beweging lam legden. Nog in 1908 was er sprake van een verruiming van de Luikse Fédération du Travail tot een regionale organisatie. Het Syndicat Libre de Tous Les Métiers van Verviers had zich aangesloten. Er waren contacten met de Union Libre des Ouvriers du Grès de la Vallée de l'Amblève. Te Luik zelf was het Syndicat des Ardoisiers definitief toegetreden. De federatie ging vooruit in ledental en de activiteit leek te hernemen met wat het begin van een campagne naar de werklozen toe kon heten.¹⁸³

Daarna werd het een tijdje stil rond de Luikse federatie, maar in november 1910 werd met de verruiming van stedelijk naar provinciaal verbond een aanvang gemaakt. In april 1913, aan de vooravond van de algemene staking, hield de Union des Syndicats de la Province de Liège, want zo heette de nieuwe organisatie, haar tweede congres. De Union des Syndicats beklem-

181 R. Luxemburg en F. Mehring (1969), 42-52.

182 M. Liebman (1979), 181-182.

183 *L'Avant-garde*, 22-11-1908.

toonde in haar statuten de klassenstrijd, de autonomie van de bonden en de onafhankelijkheid tegenover de politiek. Een lid van het comité kon niet terzelfdertijd politiek verkozen zijn. Dat een bond nog een tijd aangesloten bleef bij de BWP, werd wel aanvaardbaar geacht. De organisatie wou haar leden bewust maken van hun rechten en de solidariteit tussen de bonden bevorderen. De organisatie zou zich voorts inzetten voor de verwezenlijking van alle hervormingen die het lot van de arbeidersklasse konden verlichten. Veel aandacht zou uitgaan naar economische kwesties als lonen, arbeidsreglementen, werkloosheid, arbeidsongevallen enz. Erg revolutionair klonk het allemaal niet.¹⁸⁴

Van de oude Fédération du Travail bleef in de Union des Syndicats de la Province de Liège enkel nog de houtbewerkersbond over, ongetwijfeld de ruggegraat van de oude en de nieuwe organisatie. De bond die zowel schrijnwerkers, meubelmakers als beeldhouwers groepeerde, telde in 1912 600 leden.¹⁸⁵ Nieuw was het Syndicat des Mécaniciens (in 1914 met 350 leden) dat ooit nog aan de wieg van de vroegere Fédération had gestaan, maar vervolgens vlug had afgehaakt en blijkbaar al die tijd aangesloten was gebleven bij de BWP. Helemaal nieuw was het Syndicat des Services Publics, dat evenwel met de BWP zou blijven flirten, en de Union des Métiers van Tilleur en Jemeppe, twee mijnwerkersbonden. In 1914 werd het ledenverlies dat houtbewerkers en mecaniciens toen leden gecompenseerd, door de toetreding van nog drie groepen, onder meer een mijnwerkersbond uit Ham-sur-Sambre. Op het congres van april 1913 waren ook waarnemers van de Association des Métiers de la Vallée de la Vesdre en de Fédération de la Laine Peignée van Verviers, maar het kwam niet tot de al zo lang verhoopte doorbraak richting Verviers. De Union des Syndicats groepeerde 1000 à 1500 leden. Op de houtbewerker Mathieu Demoulin na, leken de militanten allemaal nieuwkomers. Verschillende oudgedienden van de Fédération du Travail bleken wel mee te werken aan het anarchistische *L'Emancipateur*.¹⁸⁶

Juni 1913 pakte de Union des Syndicats uit met een eigen blad *L'Action ouvrière*. Het blad deed het niet slecht en haalde in 1914 een oplage van 2.300 en een gemiddelde verkoop van 1.883 exemplaren. Een aantal leden van het redactiecomité - alle verwarring inzake spelling en initialen ten spijt - doen aan medewerkers van *L'Emancipateur* en *L'Action directe* denken: Nicolas Pipelaert van de mijnwerkers van Jemeppe, mecaniciens Camille Brassinne en M. Nottet en tenslotte J.P. Voos van Jemeppe.

Organe syndicaliste fédéraliste kreeg het blad als ondertitel mee. De term syndicalistisch federalisme bleek overigens steeds meer in de plaats van revolutionaire syndicalisme gebruikt te worden. Federalisme werd dan uitge-

184 *L'Action ouvrière*, 1-5-1914.

185 *Em*, 10-11-1912.

186 *L'Action ouvrière*, 1-6-1913, 1-5-1914; *L'Action anarchiste*, 15-4-1913; *Em*, 26-4-1914.

speeld tegen het centralisme van de BWP. Toch bleef men zich nog vaak revolutionair-syndicalistisch noemen, tot in congresresoluties toe. In het eerste nummer werd trouwens geponeerd dat het revolutionaire syndicalisme, ook al ging het om een minderheidsstroming, steeds was blijven bestaan en dan vooral bij de mijnwerkers. De titel van het blad sprak voor zich. "Aides-toi, le ciel t'aidera" werd het devies tegenover het parlementair socialisme. Aan de gebruikelijke socialistische aanvallen gingen de redacteurs voorbij met een verwijzing naar de bekende Arabische zegswijze: "Les chiens aboient, la caravane passe". Het blad waaruit een duidelijk revolutionair engagement sprak, meer dan uit de statuten van de Union, bepleitte een terugkeer naar de bronnen van het socialisme, naar de (Eerste) Internationale, naar Proudhon die volgens James Guillaume, de anarchistische geschiedschrijver van de Internationale, de vader van het arbeiderssocialisme was. De vroegere arbeidersbeweging in de Jura, te Parijs en in de vallei van de Vesder waren voorbeelden van dat zuivere socialisme. Helaas, "le microbe de la conquête des pouvoirs publics, natif de la cervelle de l'inventeur du *socialisme scientifique* (oh, combien!) vint contaminer l'élément de progrès populaire dans l'Europe latine ...". Als einddoel van *L'Action ouvrière* gold onveranderlijk de afschaffing van de loonarbeid en de schepping van een samenleving zonder meesters.¹⁸⁷

Een gewoon onafhankelijk vakverbond was de Union des Syndicats de la Province de Liège ondanks de gematigde statuten niet. Dat bleek uit de inhoud van haar blad, maar eveneens uit de uitgave op 10.000 exemplaren van het betoog van Fuss in het reeds vermelde debat met de Brouckère over federalisme en centralisme. Het werd bovenal duidelijk met de lancering van het manifest *Aux soldats* met het oog op de nakende algemene staking en de dreigende oorlog.¹⁸⁸ De Union stuurde ook een afgevaardigde (Demoulin) naar het internationaal revolutionair-syndicalistische congres dat in de herfst van 1913 te Londen plaats vond en drukte haar solidariteit uit met wegens haar antimilitarisme zo vervolgde CGT. Vol heimwee werd teruggeblikt op de geest van opstandigheid die de arbeidersklasse voor haar inkapseling door de politiek bezielde en waaraan zij sinds 1886 alle sociale hervormingen dankte.¹⁸⁹

De Luikse Union des Syndicats lag samen met de Nationale Onafhankelijke Federatie van het Ameublement, Bouwvak en Aanverwante Vakken aan de basis van een nieuw onafhankelijk Belgisch Vakverbond. In oktober 1913 vond in Luik een eerste congres plaats. Een 65-tal afgevaardigden vertegenwoordigden 32 bonden en 8500 leden: mijnwerkers, houtbewerkers, metaalarbeiders, bedienden, bouwvakkers, juweliers, typografen. Ze kwamen uit diverse steden: Luik en omgeving, Verviers, Ham-sur-Sambre, Brussel,

Mechelen, Antwerpen, Gent, Eeklo, Oostende, Brugge enz. Slechts voor enkele steden werden bonden met naam en toenaam genoemd. Voor Brussel was dat de Onafhankelijke Bediendenbond, een afscheuring van de bond van Jacquemotte. Van de regio Verviers waren de afgevaardigden van de *Métallurgistes de la Vesdre* en de *Fondeurs* van Verviers aanwezig die evenwel over geen mandaat beschikten om de nodige beslissingen te nemen. Tenslotte bleken allicht niet toevallig in alle vermelde Vlaamse plaatsen bonden van de Nationale Federatie van het Ameublement actief te zijn. Over Mechelen, Gent en Eeklo hadden we het reeds, maar ook in Antwerpen bestond er een Onafhankelijke Houtbewerkerbond, een Bond van Onafhankelijke Metsers en Dienders, een Onafhankelijke Schilderskring en een Bond van Steen- en Beeldhouwers. Uit Oostende was een Bond van Steenhouwers-sculpteurs en een Houtbewerkerbond aangesloten bij de Onafhankelijke Federatie van het Ameublement. Bij de definitieve stichting van het Belgisch Vakverbond met Kerstmis 1913 in Brussel, waren daarenboven nog de Hout- en Steenbewerkerbond van Lier (waar overigens ook een Onafhankelijke Schildersbond bestond) aanwezig. Op hetzelfde congres bleek Bailly van de Luikse bond van overheidspersoneel zich niet te kunnen uitspreken over de beginselverklaring; plaatselijke politici hadden hun invloed in de bond laten gelden. Op de vakbeweging van Verviers moest de onafhankelijke vakbondskoepel in tegenstelling met 1907 toen helemaal niet meer rekenen en ook de eenzelve, 'aristocratische' Union Verrière van Lodelinsart gaf verstek.

Het rapport dat Mathieu Demoulin van de Luikse Union des Syndicats in oktober 1913 op het eerste congres van het Belgisch Vakverbond voorlegde, begon behoorlijk revolutionair-syndicalistisch. Het legde uiteraard de nadruk op de politieke neutraliteit en de autonomie van de deelnemende bonden. Klassiek ook was het pleidooi voor opvoeding tot zelfbewuste individuen, voor vrijheid van meningsuiting: de revolutie in de geesten zou aan de omverwerping van het kapitalisme voorafgaan. Tegelijk stond het Luikse rapport sceptisch tegenover het reformistisch gegoochel met hervormingen, het geloof in sterke stakingskassen en overleg met de patroons. De Luikenaars stonden de directe actie voor naar het voorbeeld van de Franse CGT. De klassenstrijd moest als een rode draad door de actie lopen, het doel was de afschaffing van de loonarbeid; antimilitarisme, antipatriotisme enz. waren inherent aan deze opvatting van de vakbeweging. Demoulin omschreef duidelijk de taakverdeling tussen bonden en vakverbond. De bonden waren benomen door de verdediging van de onmiddellijke vakbelangen, het Vakverbond zou, zonder afstand te nemen van de economische eisen van de arbeiders, de strijd voor de grote, overigens niet altijd even radikaal lijkende, doelwitten ter harte nemen: de wetgeving op het onderwijs, op de pensioenen, op het collectieve arbeidsoverleg, het antimilitarisme, ...

187 *L'Action ouvrière*, 1-6-1913.

188 *En*, 3-1913.

189 *L'Action ouvrière*, 1-6-1913; W. Westergard-Thorpe (1978), 54; W. Thorpe (1989), 70.

Het Luikse rapport werd vrijwel unaniem door de congressisten goedgekeurd. De strijdbaarheid die uit het rapport tot op zekere hoogte sprak, bleek minder uit de statuten. Op vraag van afgevaardigden van Gent en Eeklo werd om tactische redenen "de strijd voor de verdwijning van het salariaat en het patronaat" als doel van het Vakverbond gewijzigd in "de strijd voor de economische bevrijding van de arbeiders, die gebaseerd was op het principe van de klassenstrijd". In die zin waren trouwens de statuten van de Luikse Union des Syndicats opgesteld. De statuten van het nieuwe Vakverbond eisten overigens anders dan te Luik volledige politieke onafhankelijkheid van de aangesloten groepen. In het algemeen deden ze erg denken aan die van het vroegere Vakverbond, met dien verstande dat het overwicht in het comité van een bepaalde bond zoals die van de diamantbewerkers in 1907-1908, uitgesloten werd en dat er ook geen sprake was van een voorzitter.¹⁹⁰

Het voorlopig comité was er één van houtbewerkers: eens te meer Mathieu Demoulin uit Luik, voorts Frans Aertsens uit Mechelen en H. Dinnewet uit Gent. Met Kerstmis 1913 werd te Brussel het Belgisch Vakverbond, tweede uitgave, definitief gesticht. De zetel was in de hoofdstad gevestigd en Van den Bossche en Putt, beiden van de Brusselse Onafhankelijke Bedienden, waren secretaris respectievelijk penningmeester. In het bureau zaten onder meer de houtbewerkers Meire van Gent, Demoulin van Luik en Aertsens van Mechelen. Behalve Demoulin en Voos waren er - voor zover we dat kunnen nagaan - geen revolutionairen, althans geen bekende, niet in het bureau en niet in het comité.¹⁹¹

De Luikse Union des Syndicats zat intussen niet stil. Er waren plannen voor een campagne gericht op de - vooral Vlaamse - bouwvakkers, evenals op de fabrieksarbeiders, voor vrouwenwerking, voor een Fédération des Mineurs, voor een juridische dienst; tenslotte werd ook de kwestie van een vrijgestelde aangekaart. Het Belgisch Vakverbond, dan weer plande een nieuw congres voor augustus 1914. Het feest zou geen doorgang hebben.¹⁹²

De Eerste Wereldoorlog

De antimilitaristische actie vormde een vaste waarde in het anarchistische en het revolutionair-syndicalistische optreden en vormde in België zeker na 1900 de aanleiding tot vervolging van anarchisten en revolutionaire syndica-

190 *L'Action ouvrière*, 1-10-1913, 1-11-1913, 1-1-1914.

191 Tot het bureau behoorden ook - onder voorbehoud wat de schrijfwijze betreft - Van de ven, De Connenck (De Coninck?); het comité was samengesteld uit Lougnez en Dehogne voor Verviers, Léon Berthen voor Brugge, Musche (Mussche?) voor Eeklo, Voos voor Jemeppe, Dirix voor Tilleur, Aerts voor de Mechelse houtbewerkers (niet te verwarren met Aertsens van het bureau, waarmee ongetwijfeld F. Aertsens werd bedoeld), Gobert voor Ham-sur-Sambre. Een zekere Voos werkte mee aan *L'Emancipateur*.

192 *L'Action ouvrière*, 1-5-1914, 1-6-1914.

listen. Centraal in de antimilitaristische beweging stond de vraag "Wat te doen in geval van oorlog?", niet het minst omdat dit probleem in het begin van de twintigste eeuw allesbehalve tot het rijk van de verbeelding behoorde. Op papier was het allemaal eenvoudig. Wanneer een oorlog uitbrak, zouden de arbeiders fluks een algemene staking en dito opstand uitroepen.

Er werden nochtans al vrij vlug na de eeuwwende belangrijke bedenkingen geformuleerd ten aanzien van dit antimilitaristisch axioma. In Frankrijk sprak de CGT zich slechts met groot voorbehoud uit voor een algemene staking en opstand in geval van oorlog. Meer bepaald was het de uitdrukkelijke wens van de CGT dat daarover binnen de arbeidersbeweging een internationale consensus tot stand zou komen. De vooraanstaande Russische anarchist Kropotkin zou in 1905 eigenlijk dezelfde bedenkingen verder uitspinnen in een polemie met zijn kameraden van *Les Temps nouveaux*. Zijn uitlatingen waren significant voor een heel bijzondere ontwikkeling in het anarchistische antimilitarisme. Volgens Kropotkin was het niet voldoende dat bij een militaire agressie tegen Frankrijk de dienstplichtigen in staking gingen. Het kwam erop aan het grondgebied te verdedigen tegen de imperialistische, burgerlijke "horden" van de Duitse, Engelse en Russische overweldigers ten einde de revolutie te beveiligen. "Faisons la révolution et courons aux frontières, comme soldat de la révolution" was voor Kropotkin het devies. De angst voor een nieuwe verplettering van Frankrijk door Duitsland met alle voor de beschaving rampzalige gevolgen vanden zat er bij Kropotkin diep in sedert de overwinning van de Duitse gecentraliseerde, militaristische staat in 1871. Dertig jaar "reactie" hadden ze eraan overgehouden. De cultus van het militarisme was zelden zo intensief geweest, de socialistische beweging had zware klappen gekregen. Volgens Kropotkin moesten de antimilitaristen elke natie verdedigen die aangevallen werd door een militaristische staat en die te zwak was om zichzelf te verdedigen. En daar bestond geen twijfel over wanneer het Frankrijk gold, dat aangevallen werd door een coalitie van burgerlijke krachten die het Franse volk haatten vanwege zijn voorhoederol in de sociale revolutie.

Kropotkin bracht een onmiskenbaar nieuw geluid in de discussie. Op de keper beschouwd ging het hier om niets minder dan een feitelijke toegeving aan de idee van de nationale verdediging onder kapitalistisch regime. Zeldzaam waren de positieve reacties als die van Almereyda in *Le Libertaire*. Als men de Franse overheid met geweld mocht bekampen, waarom mocht men zich dan niet op dezelfde wijze verzetten tegen de vestiging van een vreemd gezag, aldus Almereyda. *Les Temps nouveaux* en *L'Anarchie* waren echter ronduit tegen. "Décidément la guerre nous répugne, même avec la révolution comme apéritif", schreef *L'Anarchie*. En Charles Albert in *Les Temps nouveaux* verweet Kropotkin van de militanten te eisen terzelfdertijd zowel antimilitaristisch-revolutionair, als nationalistisch te zijn.

De discussie duurde al bij al niet zo lang. Ter linkerzijde verreed men het probleem uit te spitten. Ofwel zweeg men, ofwel bleef men verder bij gelegenheid het wat gemakkelijke "oorlog aan de oorlog door middel van algemene staking en opstand" in de mond nemen, zonder daar echter dieper op in te gaan. In elk geval ging onder de revolutionaire fraseologie, overigens vaak voor tegenstrijdige interpretaties vatbaar, heel wat onzekerheid schuil over de revolutionaire mogelijkheden op de dag van de mobilisatie.¹⁹³ Ideologisch bepaald slecht toegerust ging men de oorlog in.

Van de Internationale Antimilitaristische Vereniging die in 1904 was gesticht, was Nederland één van de weinige goed werkende afdelingen. Zo organiseerden de Nederlanders enkele massaal bijgewoonde internationale meetings. De vredesconferenties van Den Haag vormden een dankbaar aanknopingspunt. Op 16 juni 1907 werd in Den Haag een protestmeeting gehouden tegen het "gehuichel" van de tweede vredesconferentie. De Mechelaar Verbelen voerde er het woord naast de Nederlanders Domela, dominee N.J.C. Schermerhorn en anderen. Zes jaar later, op 31 augustus 1913, vormde de opening van het Vredespaleis in Den Haag de aanleiding voor een meeting met werkelijk internationale allure. Opnieuw Verbelen sprak er samen met Domela, Schermerhorn, de Fransman Pierre Martin en de Duitser Fritz Kater. De opkomst van Vlaamse zijde bleek toen, zoals al gezegd, evenwel gering.¹⁹⁴

Dat was echter geen beletsel om op 16 augustus 1914 te Antwerpen zelf een internationale anarchistische meeting te laten plaatsvinden met een keur aan anarchistische sprekers uit buiten- en binnenland. Het initiatief ging uit van de Nederlandse Sociaal-Anarchistische Actie en de Antwerpse Vrije Groep die overigens niet om grote projecten verlegen zat. Het plan leidde tot grote verwarring in de anarchistische pers. Het leek onwaarschijnlijk dat een aantal sprekers daadwerkelijk zouden komen en uiteindelijk haakten de Nederlanders af omdat de Nederlandse spoorwegen een te hoog tarief aanrekenden voor twee extratreinen. Die vroegen met name het dubbel van de prijs voor de verplaatsing voor de interland België-Nederland. Een en ander zou een late wraakactie geweest zijn voor de grote spoorwegstaking van 1903. In België wekte het project intussen wel belangstelling van diverse groepen onder meer uit het Luikse, zodat de meeting, zij het met voor het merendeel andere sprekers dan voorzien, toch zou doorgaan. Zoveel bleek uit de oproep die *L'Emancipateur* in zijn laatste nummer afdruckte.¹⁹⁵

Van 28 augustus tot 5 september 1914 moest te Londen nog een nieuw anarchistisch congres plaatsvinden. Het voorstel ging uit van de Anarchistische Föderation Deutschlands; het kon op de steun van Fédération Anarchiste Communiste van Frankrijk rekenen. De Belgen waren dit keer nauwe-

lijks betrokken bij het initiatief; enkele kameraden betuigden wel hun bijval. Nationale grenzen en frontlinies trokken evenwel een dikke streep door het internationalistisch streven van de anarchisten.¹⁹⁶

Op 29 juli 1914, een maand na de aanslag in Sarajevo, nam het Bureau van de Tweede internationale, met onder meer Jean Jaurès, Pieter Jelles Troelstra, Rosa Luxemburg, Emile Vandervelde en Camille Huysmans eenparig een motie aan tegen de oorlog. Op 31 juli werd de Franse socialist Jaurès die grotendeels voor de motie verantwoordelijk was, vermoord. Diezelfde dag verstuurde Duitsland ultimatum aan Frankrijk en Rusland en ging de Belgische regering over tot de algemene mobilisatie. Op 4 augustus vielen Duitse troepen België binnen. In de vervroegd bijeengeroepen Kamers steunden de socialistische parlementsleden unaniem de oorlogskredieten die door de regering werden gevraagd; Vandervelde werd tot minister van staat benoemd.¹⁹⁷ In Frankrijk had de minister van binnenlandse zaken opdracht gegeven om behalve in enkele speciale gevallen geen mogelijke tegenstanders van de mobilisatie onschadelijk te maken. De Parti Socialiste en de CGT hadden in bedekte termen voldoende vaderlandsliefde laten blijken. De Franse anarchisten gehoorzaamden vrij algemeen aan het algemene mobilisatiebevel op 1 augustus. Maar op het thuisfront bij de Franse anarchisten en op het internationale Londense forum openbaarden zich al vlug diepgaande meningsverschillen over de traditionele anarchistische familiegrenzen heen.¹⁹⁸

Op 2 augustus verscheen in Luik het laatste nummer van *L'Emancipateur*. "Guerre à la guerre", blokletterde het blad. De tekst werd blijkbaar nog voor de oorlogsverklaring van Duitsland aan Rusland en de Franse mobilisatie op 1 augustus, opgesteld. De oproep van *L'Emancipateur* was klaar en duidelijk. De Belgische arbeiders dienden op het bevel tot mobilisatie te antwoorden met een algemene staking en van de economische ontreddeering gebruik te maken om de burgerij te onteigenen. Zo zouden zij één lijn trekken met hun broeders uit de buurlanden. "A bas la guerre, vive la révolution sociale."¹⁹⁹

De enige tekens van leven die Belgische anarchisten tijdens de oorlog nog gaven, hadden te maken met de controverse die deze in Franse en internationale anarchistische kring uitlokte. De betrokken Belgen kozen hierbij de kant van de voorstanders van een verdedigingsoorlog. In november verscheen in het Londense *Freedom* artikels van Kropotkin, maar ook van Grave en Varlaam Tsjerkezov, alsook een brief van de Mechelse anarchist Verbelen, waarin ondubbelzinnig werd gepleit voor steun aan de geallieerden. De Italiaanse anarchist Malatesta reageerde beslist: *Anarchisten hebben hun begin-*

193 J. Maitron (1975), I, 376-379.

194 L. Bot, A. De Jong en A. Müller Lehning (z.d.), 5-6; *HWW*, 9-1913, 10-1913.

195 *Opstanding*, 5-1914, 6-1914, 7-1914; *L'Action anarchiste*, 19-7-1914; *Les Temps nouveaux*, 27-6-1914; *De Vrije socialist*, 8-7-1914; *Em*, 2-8-1914.

196 *Bulletin du Congrès anarchiste international*, 5-1914, 7-1914; U. Linse (1969), 309-310.

197 T. Luyckx (1985), I, 260-261; M. Liebman (1986).

198 J. Maitron (1975), II, 9-23; A. Rosmer (1959), 109-113; V. Richards (1977), 219-222.

199 *Em*, 2-8-1914.

selen vergeten.²⁰⁰ De deelname van Italië aan de vijandelijkheden zou het standpunt van Malatesta niet doen veranderen. In het voorjaar van 1915 gaven Malatesta, de Amerikaanse Emma Goldman, Domela Nieuwenhuis en anderen, ook Fransen, een manifest uit onder de titel *L'Internationale et la guerre*. Zij weigerden het onderscheid te maken tussen defensieve en offensieve oorlogen. Men moest niet zoeken naar één of andere verantwoordelijke regering; het kwam erop aan van alle mogelijke onvrede gebruik te maken om zo vlug mogelijk de revolutie uit te lokken.²⁰¹

In maart 1916 was het weer de beurt aan de 'oorlogsgezinden' met hun *Manifeste des Seize*. Die zestien, dat waren opnieuw Kropotkin, Grave, Tsjerkezov, maar ook Charles Malato, de Nederlander Cornelissen en twee Belgen: Jules Moineau en Henri Fuss. De laatste zou trouwens oorlogsvrijwilliger worden. Het was hun overtuiging dat er geen vrede kon zijn, zolang het Duitse volk er niet mee ophield het werktuig te zijn van het pangermaanse imperialisme.²⁰² Ook deze keer zou Malatesta reageren in *Freedom*, onder de veelbetekenende titel *Anarchisten voor de regering*. Anarchisten konden niet samenwerken met regeringen en kapitalisten in hun strijd tegen andere regeringen en kapitalisten. Ze moesten elk compromis uitsluiten en zo de handen vrij hebben om de voorbeiding van de revolutie te hervatten.²⁰³ In 1917 zou de Russische revolutie de kaarten nog eens grondig dooreen schudden.

200 *Freedom*, 11-1914; V. Richards (1977), 219, 243-247. Het stuk van Verbelen was getiteld *Why Belgian Anarchists Fight* en was een verkorte vertaling van een brief aan het Nederlandse *De Vrije socialist*, 31-10-1914.

201 J. Maitron (1975), II, 11-12.

202 A. Rosmer (1959), 111-112; H. Day (1935).

203 V. Richards (1977), 220, 248-251.